

Тепе-теңдікті қалпына келтіру

Құранның беделі және Сүннеттің мәртебесі

REVIVING THE BALANCE

The Authority of the *Qur'an* and the
Status of the *Sunnah*

TAHA JABIR ALALWANI

ІІТ «ҚЫСҚАША КІТАПТАР ТОПТАМАСЫ»

ТЕПЕ-ТЕНДІКТІ ҚАЛПЫНА КЕЛТІРУ

Құранның беделі және Сүннеттің мәртебесі

Таһа Жәбір Әл-Әлуәни

Халықаралық ислами ой институты

Бішкек 2023

УДК 297.18
ББК 86.38-2
Т 24

Китап демеушілері:
Халықаралық ислами ой институты (ИИТ)
Херндон Вирджиния (АҚШ)
Білім интеграциясы институты (ИКИ)
Грузия Тбилиси

Кітаптың авторы: Таһа Жәбір Әл-Әлуәни
Кітапты қазақ тіліне аударған: Абуева Амина: – Б. : 2023
Кітап редакторы: Қаратаев Ерлан

Бұл кітап авторлық құқықпен қорғалған. Ұжымдық құқыққа рұқсаттық туралы келісімге қолданылатын заңды ерекшеліктер мен ережелерді қоспағанда, кітаптың бірде-бір бөлігі баспагердің жазбаша рұқсатынсыз кез-келген түрде көшіріле алмайды. Бұл кітапта айтылған көзқарастар мен пікірлер автордың көзқарасы және баспагердің пікірімен сәйкес келуі міндетті емес. Сыртқы және шетелдік веб-сайттар жағдайында баспагер URL мекенжайларының дұрыстығына жауап бермейді және мұндай сайттардағы мазмұнның дәл немесе маңызды болатындығына кепілдік бермейді.

«Ихсан Хайрия» Қоғамдық қоры тарапынан жарыққа шыққан

Қырғызстан діни мұсылмандары басқармасы №62

Тепе-теңдікті қалпына келтіру: Құранның беделі және Сүннеттің мәртебесі (Kazakh)

Таһа Жәбір Әл-Әлуәни

ИИТ «Қысқаша кітаптар топтамасы»

© Халықаралық ислами ой институты (ИИТ)
1444 АН / 2023 СЕ
Paperback ISBN 978-9967-493-24-7

Reviving the Balance: The Authority of the Qur'an and the Status of the Sunnah (Kazakh)

Taha Jabir Alalwani

ИИТ «Books-In-Brief Series»

The International Institute of Islamic Thought (ИИТ)
1439 АН / 2018 СЕ
Paperback ISBN 978-1-56564-984-2
ИИТ
P. O. Box 669
Herndon, VA 20172, USA
www.iiit.org

Барлық құқықтар сақталған

УДК 297.18
ББК 86. 38-2

ISBN 978-9967-493-24-7

Халықаралық ислами ой институтының «Қысқаша кітаптар топтамасы»

ХИОИ қысқаша кітаптар топтамасы - бұл оқырмандарға түпнұсқаның негізгі мазмұнын түсінуге мүмкіндік беретін жинақталған түрде жазылған Институттың негізгі басылымдарының құнды жинағы. Қысқа, оқуға жеңіл, уақытты үнемдемейтін пішімде шығарылған бұл реттілік үлкен көлемді басылымды мұқият қарап шығуды ұсынады және оқырмандарды түпнұсқаны әрі қарай зерттеуге ынталандырады деп үміттенеміз.

Тепе-теңдікті қалпына келтіру: Құран Кәрім мен *Сүннет* мәртебесі *Сүннет*¹ (السنة), Пайғамбардың (с.ғ.с.)* сөздері мен әрекеттері мен Құранның арасындағы байланысты анықтайды. Бұл қарым-қатынас әртүрлі тәсілдермен сипатталып, білім мен біліктің әртүрлі пішіндерін тудырады, осылайша Хадис ғалымдарының Сүннетті қалай тексеретініне әсер етеді. Демек, исламдық мәзһаб тар – заңдық та, пәлсапалық та – бұл ғалымдардың нақты өмірлік жағдайын көрсететін *Сүннет* баяндарда әртүрлі ұстанымдарға ие болды. Сол сияқты, берілген риуаятшыны сенімді немесе сенімсіз деп бөлу туралы келіспеушіліктер кейбіреулерді баяндаушыны басқа біреуді мақұлдау кезінде қабылдамауға, оған қайшы келетіндерді қабылдамай, қайта түсіндіру кезінде хадисті қабылдау немесе қабылдамауға мәжбүр етуі мүмкін әртүрлі заңдық, дінтанулық, пәлсапалық қағидаларды бейнелейді немесе хадис риуаяттарының мазмұнын сынға алу өлшемшарттарынан бас тарту.

Сүннетке қалай жақындауға болады деген сұрақ Пайғамбарымыздың (с.ғ.с) кезінде пайда болған жоқ, ол ізбасарларына Құранды ұстанған

* (с.ғ.с.) - *Сәлләлләһу гәләйһи уә сәлләм!* (яғни: Оған Аллаһ Тағаланың (араб тілінде: الله تعالى) сәлемі мен игілігі болсын! араб тілінде: صلى الله عليه وسلم!), Мұхаммед Пайғамбардың (с.ғ.с.) аты аталған сайын айтады.

кезде оған еліктеуді бұйырды. Оларға Құранды қалай қолдану керектігін, оның ілімдерін нақты мінез-құлыққа айналдырып, өмірде басшылыққа алатындығын көрсетті. Құран бәрін түсіндіреді, ал Пайғамбардың (с.ғ.с.) мысалы Құран ілімдерін қалай қолдануға болатындығын жан-жақты көрсетеді.

Сүннеттің мақсат етілген сарамандық рөлін орындауын қамтамасыз ету үшін Пайғамбарымыз (с.ғ.с.) мұсылман қауымына (араб тілінде: الجالية المسلمة) Құраннан басқа кез-келген мәтінмен айналысуға жол бермеді, тіпті егер ол Құдайдың құзырына ие болса да. Алайда, Сүннет жиналғаннан кейін, мұсылман қауымы Құран Кәрімді Пайғамбардың (с.ғ.с.) істегендері туралы мұндай әңгімелер Құранды «қамтыды» деген сылтаумен риуаяттардың пайдасын қараусыз қалдыра бастады. Содан кейін олар ақыр аяғында ислам заңдары мәтіндерін Құран мен Сүннетті үнсіз қамтыды деген сылтаумен исламдық фикһтың пайдасына Сүннеттегі әңгімелерді елемеуді де бастады. Бұл кітап өздерін Пайғамбарлық Сүннет пен исламдық дәстүрді зерттеумен айналысатындар арасындағы келіспеушіліктерді тікелей шеше отырып, осы қиын жағдайға жауап болып табылады. Кітапта ғалымдарға Пайғамбарлық Сүннетпен Құран арасындағы байланысты қалпына келтіру сынды маңызды міндетінде қолдау көрсететін бірқатар өлшемшарттар ұсынылған. Пайғамбарлық Сүннет екеуінің арасында қайшылықтар мен қақтығыстарға жол бермейтін және мұсылмандарға болып жатқан әлеуметтік, экономикалық, зиятты және рухани қиындықтарды жемісті шешуге мүмкіндік беретін етіп Құранды күнделікті өмірмен тығыз байланыстырылуы керек.

Таһа Джәбир Әл-Әлуәнидің түпнұсқасының қысқартылған басылымы
ТЕПЕ-ТЕҢДІКТІ ҚАЛПЫНА КЕЛТІРУ: ҚҰРАН БІЛІМІ ЖӘНЕ
СҮННЕНІҢ МӘРТЕБЕСІ

ISBN hbk: 978-1-56564-691-9

ISBN pbk: 978-1-56564-690-2

2016-жыл

Бірінші тарау

Пайғамбарлық және Пайғамбардың (с.ғ.с.) міндеттері

Пайғамбар (с.ғ.с.) адам және Елші ретінде

Құдайдың соңғы хабары алдыңғы барлық Пайғамбарлардың (ғ.с.) тәжірибесін қамтиды. Құран бізге осы кездесулердің көпшілігін ұсынады және жаңа сенім жамағаты бір жағынан Пайғамбарлық пен елшілікті ажырата білу қабілетінен айрылған бұрынғы ұлттардың қателіктерін қайталамауы үшін Пайғамбарлық пен Құдайлықтың айырмашылықтарын және мырзалық пен екінші жағынан Құдайлық, сондай-ақ адамның еркі мен құдай тағайындауы арасындағы айырмашылықты қарастырады. Пайғамбар ұғымы туралы Құранда Пайғамбардың (с.ғ.с.) адамгершілігі және оның Құдайдан келген кез-келген бұйрықтарға бағыну қажеттілігі баса айтылған. Елшіні адамдардың оны тым құрметтемеуін ескертті. Араб тіліндегі Пайғамбар («Нәби», араб тілінде: النبي) және Пайғамбарлық («нубуа», араб тілінде: نبوءة) сөздері *н-б-* түбірінен шыққан, «көтерілу», «биіктеу» деген мағынада білдіреді. Алайда бір сәтте мұсылман қауымы осындай келіспеушілікке душар болды, сондықтан оның мүшелері Пайғамбарымызға (с.ғ.с.) жақындағанда шектен шыққан. Бедуин арабтарының арасында кейбіреулер оны тайпа көсемінен басқа ештеңе деп санамады. Яһудилер мен христиандар арасында Пайғамбар ұғымына қайта оралсақ, Пайғамбар (с.ғ.с.) басқаларға ғайып екендігі туралы хабардар ететін шабыттандырылған адам болған. Ежелгі еврей тілінде Пайғамбар (с.ғ.с.) сөзі заңды мәселелер туралы сөйлейтін адамға қатысты қолданылған. «Нәби» (араб тілінде: النبي) арнайы сөзі мұсылмандар арасында Құдайдан аян алған адамды білдіреді.

Араб тіліндегі *расул* (араб тілінде: رسول) сөзі арсала (араб тілінде: عرساله) етістігінен шыққан, жіберу деген мағынаны білдіреді. *Арсала* (араб тілінде: عرساله) етістігі *Мәриям сүресінде* (араб тілінде: السورة مريم) болымсыз мәнмәтінде, мұнда Құдайдың әдейі сенбейтіндерге қарсы шайтанның «босаңсытып жіберуіне» жол беру үшін қолданылады. Құдайдың өзінің Пайғамбарларын (ғ.с.) жіберуі мен шайтан күштерін (أعد بالله من الشيطان) өзінің дұшпандарына қарсы жіберуі («*ирсал*»,

араб тілінде: ارسال) арасындағы айырмашылық мынада: бірінші жағдайда, ол Өз Пайғамбарларын (ғ.с.) басқаларға келер үкім туралы ескерту үшін жібереді. Құран Пайғамбар (с.ғ.с.) мен елші немесе хабаршы арасындағы айырмашылықты анықтайды. Пайғамбарға да, елшіге де Құдай жіберген хабар келді. Алайда, Елшіге түскен хабарлама заңдық сипатқа ие, ал Пайғамбарға (с.ғ.с.) берілген хабарда («Нәби», араб тілінде: النبي) жаңа заңнама жоқ. Пайғамбардың (с.ғ.с.) немесе «Нәби»-дің атқарымы – басқаларды өзінен бұрын келген елші айтқан хабарды орындауға шақыру арқылы үйрету және жетелеу. Пайғамбарлық тәрбиелеушілік міндетті талап етеді; сондықтан Пайғамбар (с.ғ.с.) өзінен бұрын болған елшіге бағынады.

Құран Пайғамбар (с.ғ.с.) мен елші арасындағы тағы бір айырмашылықты араб тіліндегі «исмәһ» деп аталатын түсінікке сүйене отырып, оны «құдайдың қорғауы» деп аударуға болады. Пайғамбарларға (ғ.с.) мұндай қорғаныс берілмейді. Керісінше, басқа адамдар сияқты, олардың кейбіреулері өлтірілді. Сондай-ақ оларға адамдарға тән ұмытшақтық және бағынбау сияқты қателіктерден Құдайдың тарапынан қорғау берілмейді. *Исмәһ* немесе елшіні қорғау екі қырмен ерекшеленеді: өлтіруден қорғау және ашылған хабарламаның сөздерін талап ету кезінде қателіктерден қорғау. Осылайша аян елшінің жанында да, оны басқаларға беру үдерісінде қателіктер болмауы үшін айтылу тәсілінде де сақталады. Елші хабарды жеткізуді аяқтағанда, оның елші ретіндегі рөлі аяқталып, Пайғамбар (с.ғ.с.) ретіндегі рөлі басталады. Сонда Пайғамбар (с.ғ.с.) ашылған хабарға сүйеніп, оны басқаларға үйретіп, оларды өздері қабылдауға және қолдануға шақыруы керек.

Алайда, Пайғамбарлық Пайғамбардың (с.ғ.с.) адамгершілігін жоққа шығармады. Керісінше, бұл оған ғалым және мұғалім рөлін берді. Сондай-ақ, Пайғамбар (с.ғ.с.) елші болған кезде, бұл оның адамгершілігін немесе оның Пайғамбарлық міндетін жоққа шығармады. Керісінше, өзінің бүкіл адамгершілігі мен Пайғамбарлық рөлін сақтай отырып, ол Құдайдың әмірімен: «...Мен сіздер сияқты өлімшіл адаммын...» деп, елші рөлін де алды. Сонымен, Пайғамбарлық ұстаз мәртебесін беретіндіктен,

Пайғамбарлар ғалымдардың ең көрнектісі болғандықтан, Пайғамбарлар (ғ.с.) илаһи хабарды түсіндірумен (ижтиһәдпен, араб тілінде: الاجتهاد) айналысудағы ең білікті болып табылады. Пайғамбар (с.ғ.с.) тәлім бергенде, үкімдер шығарғанда және илаһи хабардан мәлімет жинауда, басқаларды оны қабылдауға және оны орындауға шақырғанда ижтиһәдпен (араб тілінде: الاجتهاد) айналысады. Егер ол, керісінше, елші болса, ол өзіне түскен хабарды қолданады. Демек, Пайғамбар (с.ғ.с.) мен елшінің берілген хабарға, қорғаудың түріне және ижтиһәдка (араб тілінде: الاجتهاد) қатысты үш айырмашылығын ескере отырып, жалпы елші илаһи заңдар түсірілген Пайғамбар (с.ғ.с.) екендігіне келіседі және Пайғамбардың (с.ғ.с.) елшіге бағынатындығы, сондықтан «әр елші – Пайғамбар (с.ғ.с.), бірақ кез келген Пайғамбар (с.ғ.с.) елші емес» деген қағида бар.

Пайғамбарлық уақыт пен мекенге байланысты, ал елшілік осы рөлді орындаған адам қайтыс болғаннан кейін әмбебап және жалғасады. Осы айырмашылықты ескере отырып, Мұхаммедтің Пайғамбарлық (с.ғ.с.) маңызды міндеті арабтарға, ал оның елшілік маңызды міндеті барлық адамзатқа арналған.

Құрандағы Пайғамбарлар (ғ.с.)

Құран Кәрімде Пайғамбарларға (ғ.с.) қалай қарау және оларға жауап берудің кең сызбалары көрсетілген. Сондай-ақ Құран Исраил ұрпақтарына келген Пайғамбарларды (ғ.с.) оларға тағылған жалған айыптаулардан тазартады және олардың толық адамгершілігін *Әл-Әнбия сүресінде* (21:7-8, араб тілінде: السورة الأنبياء) көрсетеді. Құран да, Сүннетте ешбір Пайғамбар (ғ.с.) үлкен күнә жасай алмайды деп Пайғамбарлардың (ғ.с.) қатесіздігін (*исмәһ*, араб тілінде: عصمة) растайды. Өйткені, олар жіберілген мақсатты орындау үшін үлгі алуға болатын Пайғамбарлыққа (ғ.с.) лайықты болуы керек.

Әл-Әнбия сүресінде (21:92) көрсетілгендей, Құдайдың Пайғамбарлары (ғ.с.) өздерінің хабарларына, осы хабарламалар қайдан шыққанына және Құдайды ұстануға шақыруларына қатысты «...біртұтас қауымдықты...» құрайды. Берілген мұраттар мен өзін-өзі тазарту және оларды Жердегі

адамзат өркениетінің негізін қалауға шақырады. Құран Пайғамбарлар мен елшілер арасындағы теңдік пен айырмашылықты анықтайды. Сол сияқты, олар, олар жеткізген хабарлардағы тұрақтылықтар мен айнымалылықтарды, атап айтқанда, төрт маңызды өлшемдер арқылы көрсетеді: ілім, адами құндылықтар мен ақылақ, илаһи заң және қоғамдағы адамдардың өзара әрекеттері. Алайда, егжей-тегжейлі және жаңадан тұжырымдалған заңдар әр қоғамда қоғам мен уақыттың өзгеруіне байланысты ерекшеленеді.

Ислам фикһының негіздерін зерттеушілер Пайғамбардың (с.ғ.с.) илаһи шақыруды алғанға дейін және кейін жасаған ғибадаттары (араб тілінде: *عبادة*) қабылдаған адамдар ұстанған заңдар мен дәстүрлерге негізделді ме деген мәселеге қатысты кем дегенде үш санатқа бөлінеді. Ғұламалардың бір тобы Пайғамбардың (с.ғ.с.) өзінен бұрынғылардың ғұрыптарына сәйкес ғибадат (араб тілінде: *عبادة*) еткенін жоққа шығарады. Екінші топ оның бұрынғы ғұрыптарға сәйкес ғибадат (араб тілінде: *عبادة*) еткенін растайды. Үшінші топ бұл мәселе бойынша ешқандай пікір білдірмейді. Мұндағы қиындық Құранның мәнмәтінін дұрыс түсінбеуінен туындайды. Екінші топқа жататындар, мысалы, *Әл-Ән'әм сүресін* (араб тілінде: *السورة الأنعام*) келтіреді, мұнда Құдай Пайғамбарға (с.ғ.с.) «Құдайдың басшылығымен» жүруді бұйырады. (6:90) Олар сондай-ақ *Нахль сүресін* (16:123, араб тілінде: *السورة النحل*) келтіреді. Алайда *Араф сүресі* (7:158, *السورة لأعراف*): «Айт, [О, Мұхаммед]: ‘Әй адам баласы! Мен барлығыңа Аллаһ Тағаланың (араб тілінде: *الله تعالى*) елшісімін; Ол сондай Алла, жер мен көктің иелігі Оған тән. Одан басқа тәңір жоқ. Ол тірілтеді де өлтіреді. Аллаға және Аллаһ Тағаланың (араб тілінде: *الله تعالى*) сөздеріне сенген, жіберілген оқу-жазу білмейтін Пайғамбарға (с.ғ.с.) иман келтіріндер. Және оған еріндер, әрине тура жол табасындар де». Демек, біз барлық елшілер мен Пайғамбарларға (ғ.с.) түскен илаһи хабар нақты негіздерге негізделген деп айта аламыз, олар: Құдайдың бірлігі, Пайғамбарлардың (Ғ.С.) толық адамзаттығы және шындық олардың хабарлары және барлық Пайғамбарларға (ғ.с.) оларға айтылған хабарды орындау туралы бұйрық.

Пайғамбарларға (ғ.с.) берілген тапсырмалар

Құдай өз Пайғамбарлары (ғ.с.) мен елшілеріне тапсырмалар мен міндеттер жүктеді, және олар міндеттерді осы талапқа сай орындау керек. Құран өткен Пайғамбарлары (ғ.с.) туралы түсініктері бұрмаланған өткен діни бірлестіктердің мысалдарын келтіреді және олар сияқты қателіктерге ұрынбауды ескертеді. Бұл Құдай жасаған барлық хабаршылардың адамгершілігі мен күнәсіздігін олардың жасаған кереметтерінің мағынасын түсіндіре отырып баса көрсетеді. Онда Пайғамбарлардың (ғ.с.) адами қабілеттерінің шектеулі екендігі атап көрсетіліп, оқырмандарына бұл хабаршылар мен Пайғамбарлардың (ғ.с.) қандай да бір белгілері жасалса, ол тек Аллаһ Тағаланың (араб тілінде: الله تعالى) ісі, серігі жоқ және оларға осы ғажайыптарды олардың хабарларының шындығын растау үшін берілген: «(Мұхаммед с.ғ.с.): «Мен де сендер сияқты ғана адаммын. Маған Тәңірлерің бір-ақ Тәңір екендігі *уәһи* етілуде. Сондықтан сол бағытқа жөнеліндер әрі Одан жарылқау тілеңдер. Аллаға серік қосқандарға нендей өкініш те». (*Фуссиләт сүресі*, 41:6, араб тілінде: السورة فصلت)

Бұрынғы Пайғамбарларға (ғ.с.) берілген аяттар өздеріне түскен үкімдерді ұстану үшін бұйрық түрінде болды. Олар өз халықтарына кеңес беріп, ашылған ілімдерді қалай қолдануға болатынын көрсетіп, осылайша «тақуалықтың фиқһы» деп атауға болатын нәрсені қолдануы керек еді. Олардың тірі мысалдары түпкі мақсат емес, керісінше, оларға берілген аяндардың жалғасы болды. Демек, Тауратта (иврит тілінде: תּוֹרָה, араб тілінде: التوراة) Мұса (ғ.с.), Харун (ғ.с.) және Исраил (ғ.с.) ұрпақтарына жіберілгендерінде барлық басқа Пайғамбарлар (ғ.с.) туралы айтылғандықтан, бұл адамдар адамдарға өздеріне түсірілген нәрселер туралы хабардар етер еді. Содан кейін олар осыған сәйкес әрекет етуге шақырып, оны бұзбау керектігін ескертеді.

Пайғамбарлардың (ғ.с.) мөріне бекітілген тапсырмалар

Тапсырманың нөмірі бірінші тапсырма *Тиләуа* деген (айтылған хабарламаны «айту» немесе қайталау, араб тілінде: التلاوات). Құдай өз Пайғамбарына (с.ғ.с.) Құранды оқып, жеткізуді бұйырды. Осылайша, бізге *Әл-*

'Имран сүресінде (араб тілінде: السورة آل عمران) «Расында Аллах Тағала (Т.) мүміндерге қамқорлық етіп, олардың ішіне өздерінен, оларға Аллах Тағала аятын оқитын (*йәтлу* 'алейһи аятихи, араб тілінде: ياتلو عليهم آياتي), оларды тазартатын және оларға Кітап, хикмет үйрететін Елші жіберді. Өйткені, олар бұрын ашық адасуда еді». (3: 164)

Көбінесе «оқу» немесе «ән айту» деп аударылатын араб тіліндегі *йәтлу* (араб тілінде: يتلو) сөзінің тағы бір мағынасы – еру немесе еліктеу. Құдай: «Күнге және оның жарығына, ай, күнге ерген сәтте!» – дейді. (*Әш-Шамс сүресі*, 91:1-2, араб тілінде: السورة الشمس)

«Күнді бейнелейді» (*ya al-qamari idha talaha*, араб тілінде: والقمرى اذا طلحة) деп аударылған тіркестің сөзбе-сөз аудармасы «ай [күн] оның [күннің] соңынан ергеніндей» болар еді. Ай күн сәулесін алады және бұл мағынада ол күннің «ізбасары» немесе «мұрагері» болып табылады.

Нөмірі екінші тапсырма – *таблиғ* (хабарландыру, мағлұмдама, араб тілінде: التبليغ). *Баляға* (араб тілінде: بلاغ) етістігі күшейтілген түрі *бәлләғә* (араб тілінде: بلاغ) (ауызша зат есім, *таблиғ*, араб тілінде: التبليغ) географиялық, уақытша немесе метáфоралық («*метáфора*») (көне грек тілінде: *метафорá* «ауысымды»; «астарлы мағына», *метá* «үстінде») тіркемесінен + *форóс* «көтеріп тұрған» сын есімінен) – өзінің негізінде нысанды немесе затты/заттарды немесе құбылыс/құбылыстарды, олардың ортақ белгісі/белгілері бойынша кейбір басқа затпен/заттармен немесе құбылыспен/құбылыстармен салыстыруға, астарлы мағынада қолданылатын сөз немесе сөйлемше) мағынада болсын, мақсатына жетуді білдіреді.

Нөмірі үшінші тапсырма «*баян*». (түсіндірме, араб тілінде: البيان) Құранды түсіндірудегі мақсат – Құранның хабарын түсінуге қатысты адамдар арасындағы келіспеушіліктердің алдын ала білдіру немесе кем дегенде азайту. Аянның түсінікті болу үдерісі сөз, іс-әрекет және ол немесе басқа ой-ұғымды немесе әрекетті мақұлдау әрекеті арқылы жүзеге асады.

Нөмірі төртінші тапсырма «*нұш*». (дұрыс кеңес беру, араб тілінде: النوش) Құранда Һүд Пайғамбардың (ғ.с.): «О, қауымым! Менде әлсіздік жоқ, бірақ мен бүкіл әлемдердің Раббысының елшісімін. Мен сендерге Раббымның хабарларын жеткізіп отырмын және сендерге шынайы әрі жақсы насихат айтамын». («*Әл-А'раф*» сүресі, 7:67-68, араб тілінде: السورة الأعراف).

Нөмірі бесінші тапсырма «*тә'лимұһұм әл-китаба уә әл-хикма*» (оларға Кітап пен хикмет үйрету, араб тілінде: تعليم الكتاب والحكمة). «*Әл-Жұма*» сүресінде (араб тілінде: السورة الجمعة): «Ол, сауатсыз адамдарға, оларға (*йәтлу 'әләйһим* (араб тілінде: ياتلو عليه) уағыздарын жеткізу үшін, олардың тазалығын арттыратын және иман келтіретін елші жіберген. Оларға илаһи жазуды (*әл-китаб*, араб тілінде: الكتاب) және даналықты (*уә әл-хикма*, яғни даналық, араб тілінде: والحكمة) жеткіз, ал олар бұған дейін анық адасқан еді». (62:2) «Даналық» (*әл-хикма*, араб тілінде: الحكمة) – ғарыш заңдарынан бастап, адамзаттың танымы мен ашқан жаңалықтарына дейін барлығын қамтитын кең ұғым.

Алтыншы тапсырма – *тазкият нуфус ән-нәси уә қулубиһим*. (адамдардың жүректері мен ақыл-ойларын тазарту, араб тілінде: تزكية نفوس الناس وقلوبهم) Біз Пайғамбардың (с.ғ.с.) адамдарға «... тазалықта өсуіне...» (*юзаккахим*, араб тілінде: يوزاكهيم) себепші болу туралы тапсырмасы туралы білеміз. (62:2)

Нөмірі 7-ші тапсырма – *иттибағ* (оларды орындауға үйрету, араб тілінде: اتباع). *Иттибаға* етістігі (ауызша зат есім, *иттибағ*, араб тілінде: اتباع) біреудің соңынан еруді немесе оның ізімен жүруді білдіреді. Құдай «Жаннаттан бәрің түсіндер, Менен сендерге бір туралық келсе, кім сонда тура жолыма ерсе, оларға қорқу жоқ әрі қайғырмайды» деген еді. (*Әл-Бақара* сүресі, 2:38, араб тілінде: السورة البقرة). Мұнда айтылған амалдар еліктеуге ұқсас, бірақ дәлелдерге негізделген.

Нөмірі 8-ші тапсырма *тә'әлимұһұм әл-иқтидә' биһи* (басқаларға оған еліктеуге үйрету, араб тілінде: تعليمهم الاقتضاء به). Құдай Пайғамбарға өзі-

нен бұрын басшылыққа алынғандарға еліктеуге ('*иқтәдиһке*, араб тілінде: *إقتضية*) бұйырды. (*Әл-Ән'әм сүресі*, 6:90, араб тілінде: *السورة الأنعام*) Осы тұрғыдағы еліктеу іс-әрекеті лидердің бұл көшбасшы Пайғамбар (с.ғ.с.), ізгіліктің жақтаушысы болсын, басқа біреу болсын, дәлелдермен жұмыс істеу тәсілін ұстануға сүйінеді.

Нөмірі 9-шы тапсырма *тә'әлимұһұм әл-иқтидә' билъ-һәди* (басқаларды шындықты басшылыққа алуға үйрету, араб тілінде: *تعليمهم الاقتضاء بالهادي*). Жетекшілік ету немесе басшылық табу үдерісі біз іздеген немесе ұмтылатын нәрсеге және жердегі немесе рухани мәселелерге қатысты таңдауларымызға байланысты. Құдай «Ол, құрлық және теңіздің қараңғылықтарында сол арқылы жол табуларың үшін жұлдыздарды жаратқан. Расында аяттарымызды білетін елге ашық түсіндірдік». (*Әл-Ән'әм сүресі*, 6:97, араб тілінде: *السورة الأنعام*)

Нөмірі 10-шы тапсырма – *тә'әлимұһұм әт-тәсси биһи*. (оларды үлгі етуді үйрету, араб тілінде: *تعليمهم التأسى به*) Біз өзімізді мысалға алатын біреудің эмуляциясы бұл адамның сөздері мен әрекеттерін белгілі себептерден туындайтын және қандай да бір үкімдермен немесе ережелермен байланысты деп қарауды талап етеді.

Нөмірі 11-ші тапсырма – *әл-һәймәнә'* (түпкілікті және артықшылық жаттығуы, араб тілінде: *الهيمنة*). *Әл-һәймәнә'ның* (араб тілінде: *الهيمنة*) үдерісі немесе әрекеті «*Әл-Мә'идә*» сүресінде (араб тілінде: *السورة المائدة*) айтылады, онда Аллаһ Тағала Пайғамбарға (с.ғ.с.) былай дейді: «Біз сені әлі күнге дейін бұрынғы аяндардан қалған және олардағы шындықты анықтап, бар нәрсенің ақиқаттығын растайтын, ақиқатты баяндайтын илаһи жазба кепілдігін сыйладық». (5:48)

Алдыңғы және соңғы хабарламадағы аят (керемет немесе белгі)

Құдай адамзатқа басшылық пен нұр туралы өз хабарларын жеткізу үшін нақты Пайғамбарларды (ғ.с.) таңдады. Пайғамбарлар (ғ.с.) періштелердің делдалдығы арқылы илаһи шабыт пен рухани күш алуға дайындалған илаһи әмірдің бір бөлігі болып табылады, ал Құдай оларды өз

қауымына қосылу арқылы өздеріне аян болған нәрсені басқаларға жеткізуге жаратты. Құранда барлық замандарда адамдар Пайғамбарлардан (ғ.с.) «белгі» немесе *аят* сұрағаны туралы айтылады. «Ғажайып» және «белгі» сөздерінің айналасында үлкен шатасулар болды, демек, түсіндіруді қажет ететін он негізгі бағыт.

Біріншіден, «Пайғамбарлардың (ғ.с.) мұғжизалары» деген тіркесті «Пайғамбарлардың (ғ.с.) белгілері» туралы Құран түсінігінің орнына қолдану үйреншікті жағдайға айналды. «Ғажайыптар» оған куә болғандардың арасында қарсылық пен қарсылықты оятуға бейім. «Белгі» ғажайыптың құрамдас бөлігін камтиды, бірақ ғажайып оқиғаны дәлелдеудің бір түрі ретінде ұсынады, бұл «белгі» атқарымы оған куәгерлерді мұқият тыңдауға және хабарды қабылдауға дайын болуға дайындық, хабарлама жеткізуші.

Екіншіден, -дж-з үш әріпті түбірінен шыққан арнайы сөздерді Құранның қолдануы Пайғамбарлардың (ғ.с.) өз хабарламаларын қолдау үшін әкелген белгілеріне немесе *аятқа* ешқандай қатысы жоқ. Шын мәнінде, *муғжиза* (араб тілінде: معجزة) және *аят* (араб тілінде: الآيات) сөздерінің мағыналары ұқсас сөздер екенін көрсететін ештеңе жоқ.

Үшіншіден, «*айа*’» немесе «*ая*’» (араб тілінде: أيع) сөзі белгі немесе ғажайып ретінде анықталды. Бұл Құранның бірлігіне немесе аятына қатысты болуы мүмкін.

Төртіншіден, Пайғамбардың (с.ғ.с.) *аят* ұғымын қолдануына қатысты ол «ғажайып» (*муғжиза* араб тілінде: معجزة) арнайы сөзін емес, оның орнына Құранның «белгі» немесе *аят* (араб тілінде: الآيات) ұғымын қолданды.

Бесіншіден, Құрандағы «*айа*’» немесе «*ая*’» (араб тілінде: أيع) ұғымына келетін болсақ, «*айа*’» немесе «*ая*’» сөзі «*әт-та’айи*» (араб тілінде: التايا) етістігінен зат есімі болып шыққан, яғни бір нәрсеге тоқтауды және бекіту әрекетін білдіреді. «*Та’айя*» (араб тілінде: تايًا) етістігі де пайдалы

болу, қызмет ету дегенді білдіретін «*арфақә*» (араб тілінде: ارفاقه) етістігімен немесе баспана беру деген мағынаны білдіретін «*ауийя*» (араб тілінде: عوية) етістігімен еркін түрде анықталған.

Алтыншыдан, алайда Құранның құрылымдық бірлігі мағынасында *аят* пен оның таза қисындық мағынасында *аят* арасындағы айырмашылықты анықтау қажет. Бұрынғы мағынада қолданылған, Құранда үкім немесе жеке мағынаны білдіретін әр тармақ *аят* болады. Одан басқа, ауызша маркермен екіншісінен бөлінген әр тармақты *аят* деп атауға болады, соның негізінде сүреде аяттардың («*аят*», араб тілінде жекеше түрде: الآية, «*аяттар*», араб тілінде көптік жалғауда: الآيات) санын есептейміз. Үшіншіден, мұндағы «*айя*’» немесе «*ая*’» (араб тілінде: أيع) сөзінің екі мағынасы – «белгілер», немесе *аят* – ғарышта сақталатын заңдылықтарды білдіреді; әлеуметтік «белгілер», мысалы, Пайғамбарлардың (Ғ.С.)әңгімелерінен және Құран аяттарынан табамыз.

Жетіншіден, Пайғамбарлардың *аят* немесе «белгілеріне» қатысты бұл сөз Құранда жеке («*айя*’» немесе «*ая*’» (араб тілінде: أيع) пішінде де, көптік пішінде де (*аят*) кездеседі. «*Әл-Муминун*» сүресінде (араб тілінде: السورة المؤمنون) ол жекеше түрде қолданылады: «Мәриям ұлы мен анасын бір ғибрат қылдық. Екеуін бұлақты, бір көтеріңкі жәйлі жерге орналастырдық...». (23:50) Қос пішіннен гөрі дара пішін қолданылады, өйткені осы екі адамның әрқайсысы – Иса мен оның анасы Мәриям – бір-бірімен қарым-қатынасы арқылы жалғыз, үлкен «белгіге» үлес қосты. Мұса (Ғ.С.) туралы айтатын болсақ, Құдай былай дейді: «Расында Мұсаға (Ғ.С.) тоғыз ашық мұғжиза берген едік». (*Әл-Исра сүресі*, 17:101, араб тілінде: السورة الإسراء)

Сегізіншіден, Құрандағы «белгілер» қорқыныш сезімін оятуға немесе қиындық тудыруға бағытталған, яғни *Әл-Исра сүресінің* (араб тілінде: 17:59 (السورة الإسراء) аятындай.

Тоғызыншы, қорытынды хабарламаның «белгісінің» ерекшеліктерін ажырату. Адамзатқа соңғы хабарлама, кереметтерге (*әл-мұғжизат*, араб

тілінде: المعجزة) және белгілерге (әл-аят, араб тілінде: الآيات) қатысты болғандықтан, бұрынғы ашылған хабарламалардан мәнері, түрі және мазмұны бойынша ерекшеленеді.

Құдайдың Пайғамбарларының соңғысы Мұхаммед Пайғамбарға (с.ғ.с.) берілген белгі – Құран Кәрім. (араб тілінде: القرآن الكري) Бұл белгіні беру арқылы Құдай адамзатқа дәуірді ашуға, зерттеуге және ғалам шындығын ойлау жауапкершілігін қалдырды. Алайда Пайғамбарға (с.ғ.с.) берілген белгі – Құран – Мұса (ғ.с.), Иса (ғ.с.) және басқалар сияқты бұрынғы Пайғамбарлардың (ғ.с.) қолымен жасалған мұғжизалар (араб тілінде: المعجزات) арасында шатасулар пайда болды.

Онынышдан, қорытынды хабарлама және оның ерекшеленетін белгілері. Құранды Құдайдың өзі сақтаған. Ол Сүннеттің өлшемшарты ретінде қызмет ететіндігі мағынасында Сүннетті (السنة) растайды және «қадағалайды», оның негізінде біз Сүннеттің қайсысының дұрыс немесе жарамсыз екенін анықтаймыз. Құранмен бірге Пайғамбарлық Сүннет (араб тілінде: النبوة السنة) исламдық заңдылықты қалыптастыруда маңызды рөл атқарады, бірақ Сүннеттің осы үдерістегі рөлін реттейтін ережелер бекітілген.

Мұхаммед Пайғамбардың (с.ғ.с.) Сүннеті – өзіне дейінгі Пайғамбарлар (ғ.с.) қалдырған мысалдар мен тәжірибелерді жинақтау. Одан біз, мысалы, Нұхты (ғ.с.) өзінің шыдамдылығы мен табандылығымен, Ибраһим (ғ.с.) ақиқатты табу үшін күресімен, тақуалығы мен мойынсұнушылығымен және Мұсаның (ғ.с.), өзінің еңбегі мен халқына деген қамқорлығының көптігін көреміз. Біз Исаны (ғ.с.), оның өзінен бас тартуын және өз халқына өз дінінің ең маңызды шындықтарын негіздеуге тырысқанын көреміз. Құран илаһи уәһидың мазмұнын құрайды, ал Сүннет – бұрынғы Пайғамбарлардың (ғ.с.) өз адамдарымен болған тәжірибелерінің және бізге қалдырған мысалдарының нағыз мазмұны. Пайғамбарлық Сүннет (араб тілінде: النبوة السنة) Құранға қайшылықсыз немесе қайшылықты болмайтындай етіп, керісінше оларды құрылымдық біртұтастықта біріктіретін етіп байланыстырылуы керек.

Екінші тарау

Сүннет ұғым және техникалық арнайы сөз ретінде

Сүннет түсінігі және оның тарихи дамуы

Мен *Сүннет* сөзін техникалық арнайы сөз ретінде емес, ұғым ретінде қарастырамын.² Шын мәнінде, бұл исламдық зияттық дәстүрге айтарлықтай әсер еткен өте дәл және нәзік заңды ұғым. *Сүннет* сөзі «жол» (*тариқа*, араб тілінде: *طريقة*), әдет-ғұрып (*ада*, араб тілінде: *العادات*), әлеуметтік және табиғи заң (*әл-қәнұн әл-иджтима'и уә тәби'и*, араб тілінде: *القانون الاجتماعي والطبيعي*) сияқты ұғымдар желісін және тағы басқаларды қамтиды. *Сүннет* сөзінің тек техникалық арнайы сөзге ауысуы түсініксіздікті тудырды. Демек, бұл тұжырымдаманы зерттеу, талдау және қайта құру өте маңызды. Осылайша, менің мақсатым – осы әртүрлі арнайы сөздер арасындағы қатынастарды нақтылау және осылайша оларды бірыңғай заңдастыру. (*әл-хәқиқә әш-шәр'йәтүл-уәһидә*, араб тілінде: *الحقيقة الشرعية الوحيدة*, яғни қазақ тіліне аудармасы: «Жалғыз заңды шындық»)

Морфологія («*морфологія*») (көне гректің *морфί* – «пішін» және *λόγος* – «сөз», «үйрету» деген сөздерінен шыққан) – грамматиканың негізгі нысандары табиғи тілдердің сөздері, олардың мәнді бөліктері мен морфологіялық белгілері болып табылатын бөлімі. Демек, морфологіяның міндеттеріне сөзді ерекше тілдік нысан ретінде анықтау және оның ішкі құрылымын сипаттау жатады) тұрғыдан алғанда, «ұғым» деп еркін аударылған «*мәфһұм*» (араб тілінде: *مفهوم*) сөзі «түсіну» деген мағынаны білдіретін үш-түбірлік *ф-һ-м* түбірінен шыққан бейтарап жақ болып табылады. Осылайша, оның тура мағынасы «түсінікті» деген сын есімді білдіреді. Қисындар оны қабылдау, жүзеге асыру немесе тану (*мұдрәк*, араб тілінде: *مدرك*) ретінде анықтайды, не болып жатқанын, не болуы мүмкін, ойда не әрекет түрінде, не сөйлеу түрінде, тікелей тәжірибе немесе біреудің сөздік сипаттамасы түрінде болады. *Мәфһұм* ұғымы екі санатқа бөлінеді: «үйлесімді мағына» («*мәфһұм мұафәкә*», араб тілінде: *مفهم موفقة*), бұл біреудің айтқанының мазмұны тікелей сәйкестік арқылы немесе жа-

сырын түрде түсініледі және «әртүрлі мағынасы» (*мәфһұм мукхалафа*, араб тілінде: مفهوم المخالفة), бұл мәлімдеме немесе тұжырымдама байланыс арқылы немесе айтылғанға қарағанда айтылмаған нәрсе арқылы байланысады.

Араб тіл мамандары төрт мағынаны *Сүннет* сөзімен байланыстырды – мәнер немесе жол (*тариқа*, араб тілінде: الطريقة), әдет (*ада*, араб тілінде: عادة), жүріс-тұрыс немесе өмір салты (*сира*, араб тілінде: سيرة) және табиғаты, мінез-құлқы (*табиға*, араб тілінде: طبيعة). Құрандағы *Сүннет* ұғымы туралы с-н-н үш әріптік түбірі Меккелік сүрелерінде тоғыз рет, ал Мединалық сүрелерінде он рет кездеседі. Бұл түбір мен оның туындылары Құранда ғарышта және қоғамда осындай заңдылықпен болған құбылыстарға сілтеме жасау үшін қолданылады, олар болжанатын, өзгермейтін заңдарды көрсетеді. Мысалы, *Әл-Әнфәл сүресінде* (8:38, араб тілінде: السورة الأنفال) Құдай кітабында көпқұдайшылдарға және Оның жолынан адастырғандарға ешқашан өздерінің жалғандықтары мен мойынсұнушылықтарының нәтижелерінен құтылмайтындығын ескертеді. Құдай жолының ескірмейтін сипаты мынада: илаһи заңдардың қаншалықты тармақтары болғанымен, әртүрлі бұл тармақтар пайда болғанымен, олардың барлығы ортақ, өзгермейтін мақсатты көздейді, яғни адамдардың жүректерін тазарту, сол арқылы жасау олар Құдайдың сыйына лайық және Құдайдың алдында тұруға дайын.

Таза тілтанымдық тұрғыдан алғанда, *Сүннет* сөзі туындыларымен жақсы немесе жаман болсын, жүріс-тұрысқа немесе өмір салтына қатысты. Сол сияқты, бірнеше *усуль* ғалымдарының (*усуль әл-фиқһ* ғалымдарының (араб тілінде: العلماء أصول الفقه), яғни «Заң ғылымының негіздері», араб тілінде: أصول الفقه) пікірінше, адамдарға қатысты *Сүннет* сөзі тек өмірге, әдетке немесе әдеттегі тәжірибеге қатысты. (Сол сияқты, бірнеше *усуль* ғалымдарының (*усуль әл-фиқһ* ғалымдарының (араб тілінде: العلماء أصول الفقه), яғни «Заң ғылымының негіздері», араб тілінде: أصول الفقه) пікірінше, *Сүннет* сөзі тек өмірге, әдетке немесе әдеттегі тәжірибеге қатысты адамдарға қатысты.) Пайғамбарлық *Сүннеттің* (араб тілінде:

السنة النبوية) өзінде *Сүннет* ұғымына қатысты *Сүннет* сөзі жеке адамға да, қоғамға да лайықты өмір салтын білдіру үшін қолданылған. Ислам шеңберінде бұл арнайы сөз жалпы келісілген және дұрыс жүріс-тұрыс мұрағияты деген мағынада қолданылған, бірақ Пайғамбардың (с.ғ.с.) өзі көрсеткен үлгіге ешқандай сілтеме жасамады. Хижраның екінші ғасырының аяғында ғана *Сүннет* сөзінің мағынасы тек Пайғамбардың (с.ғ.с.) амалдарына жүгінгендей дәрежеге дейін шеңбері ықшандалды.

Кейінірек *Сүннет* арнайы сөзін қолдану

Хижраның бірінші ғасырында *Сүннет* арнайы сөзі әртүрлі мағыналармен байланысты болды. Әңгімелерден хижраның 34-ші жылынан бастап *Сүннет* арнайы сөзінің заңды, жалпы мақұлданған амал мағынасында қолданылғанын көруге болады. Хижраның 35-ші жылы халифá ‘Усман Ибн Әффән Мекке халқына сөз сөйледі, онда ол «Құдай елшісі және алғашқы екі халифá (*ас-сунна ал-хасәнәһ аллати истанна биха расулуйуллах*, араб тілінде: *أَل سَنَةِ الْحَسَنَةِ الَّتِي اسْتَتَى بِبِهَا رَسُولُ اللَّهِ*) енгізген мақтауға тұрарлық тәжірибе» туралы айтты. Хижраның 38-ші жылы *Сүннет* сөзі адамдардың әдеттегі әрекеттерін білдіру үшін қолданылған. Алайда, осы жылдар ішінде *Сүннет* сөзі әртүрлі ұғымдармен болмыстарға, соның ішінде исламның жолына (*суннәт әл-Ислам*, араб тілінде: *سنة الإسلام*), мұсылмандардың (*әс-суннәт әл-мұслимун*, араб тілінде: *السنة للمسلمين*) жолына және дінге қатысты қолданылды. Құдайдың жолы (*суннәт Аллаһ*, араб тілінде: *سنة الله*). Бұл Пайғамбардың (с.ғ.с.) және екі алғашқы халифá Әбу-Бәкр мен ‘Умар Ибн Әл-Хәттәбтың іс-әрекеттерін, Пайғамбардың (с.ғ.с.) әрекеттерінен жоғары және Мұхаммед Пайғамбардың (с.ғ.с.) өзін оларды мақтауға тұрарлық іс-әрекетке итермелеген адам және бұл әрекеттер Құран (араб тілінде: *القرآن الكريم*) шақырған әрекеттер.

Сүннет сөзінің мағынасына қатысты шатасулар исламдық заңғылымдарының кейбір мектептерің ғалымдарының арасында пайда болды. Мұндай ғалымдар *Сүннет* сөзін Пайғамбар (с.ғ.с.), оның сахабалары және сахабалар мұрагерлері (тәбииндер, *таби ‘ун* (араб тілінде: *التَّابِعُونَ*) (жекеше түрде: *тәби* ‘, араб тілінде: *التَّابِعُ*) – сахабалардан кейін-

гі ұрпақ, *таби‘* әт-тәбииндердің алдыңғылары. Мұхаммед Пайғамбардың (с.ғ.с.) сахабаларының шәкірттері мен ізбасарлары болған, Аллаһ Тағаланың (араб тілінде: *الله تعالى*) Елшісімен (с.ғ.с.) тікелей араласпаған мұсылмандар ұрпағы. Сөзбе-сөз аудармасы – ізбасар) жасаған мәлімдемелерінде қолдануды, олар қалауына қарай ынталандыруға тырысқан әрекеттердің үлгілі сипатына дәлел ретінде келтірді. Алайда олар *Сүннет* сөзін һижраның екінші ғасырында қалыптасқан қатаң арнайы сөз мағынасында қолданған. Басқаша айтқанда, олар *Сүннет* сөзін еліктеуге лайықты кез-келген іс-әрекет ретінде кең мағынада түсінудің орнына, Пайғамбар (с.ғ.с.) орнатқан өткенде орын алған жағдайлармен байланыстыра бастады.

Демек, *Сүннет* сөзін белгілі бір шектеулі мамандану саласына сәйкес келетін нақты тұжырымдалған анықтамада анықталатын техникалық арнайы сөз ретінде қарастырғаннан гөрі, оны жан-жақты пайда болған біріктіргіш, икемді ұғым ретінде қарастырған жөн, сөздік анықтамалары деңгейінде болсын, Құран аятында немесе Пайғамбар (с.ғ.с.) қалай қолданған болса да, *Сүннет* сөзіне қолданылатын барлық мағыналарды қамтитын теория. Мамандандырылған әлеуметтік арнайы тіл шытырманьында адасқаннан гөрі, біз *Сүннет* арнайы сөзін келісілген шеңберде орналастыруымыз керек, ол оған бұрынғы икемділікті қажет ететін мүмкіндік береді өйткені болашақта қандай мағыналар пайда болатыны беймәлім.

***Сүннет* ұғымына қатысты түсініктердің семантикалық бірте-бірте дамуы Фикһ арнайы сөзінің мағыналық бірте-бірте дамуы.**

Қазіргі кезде «фиқһ» арнайы сөзі «құқықтану» деп аударылған, бұл жай түсіну дегенді білдіреді. «Фикһ» сөзі көру және бақылау арқылы алынған білімді білдіру үшін қолданылған, өйткені көру білімнің ең күшті түрі. Ф-қ-һ үштік түбірі Құранда шамамен жиырма рет кездеседі, олардың көпшілігі «түсіну» етістіктігінің қазіргі шақ мағынасында келеді. Жүректі түсіну болып табылатын, жүректің түсіну мүшесі бола отырып, жүректің неғұрлым нақты түрі – «фиқһ» сөзінің Құранда қолданылуынан көрінеді.

Алайда түсіну үдерісі дамыды, оған оқу, содан кейін білім мен түсінік кіреді, мұнда түсіну біліммен бірге жүруі немесе оны ұстануы мүмкін. Фикһты қолданудың басталуы осында жатыр. Білім Құранмен (Кітаппен) бірге айтылғанда, баяндалған (хадис (араб тілінде: الحديث) немесе *Суннет* болып табылады, ал фикһ (араб тілінде: الفقه) немесе түсінік, білімге сүйенеді. Тілтанымдық бірте-бірте даму төмендегідей болды: а) жазбаша мәтінді оқу, оқырман немесе мәтінді өзгеріссіз жеткізушілер деп аталатын адамдар қабылдаған іс-әрекет; ә) *Суннет* немесе діни парыз түрінде берілген білім және б) терең оймен жарықтандырылған түсіну. Алайда, нижраның екінші ғасырына дейін фикһ сөзі кейінгі мағынада немесе бүгінгі түсінік бойынша әлі түсінілмегенін есте ұстаған жөн. Имам Мәліктің заманында (нижраның 179-шы жылы / 795-ші жылы), «фикһ» арнайы сөзі өзінің қазіргі анықтамасынан кең мағынада қолданылып келді, бұл адамдардың мінез-құлқы мен әлеуметтік қарым-қатынастарына байланысты. Сөз мағынасы іс-әрекетке дәрежесіне дейін шеңберін қысқартады.

Дамудың келесі кезеңі өздерін мағыналармен, техникалық арнайы сөздермен және олардың анықтамаларымен, ғылымдардың бөлінуі мен жіктелуімен және Хиджазда кең таралмаған басқа ізденістермен көбірек айналысатын ғалымдар класында өтті, ол жерде үлкен әсер етеді деп күтілуде. Пайғамбарымыздың (с.ғ.с.) сахабалары кезінде фикһ сөзі мамандандырылған мағынада айналымда болған жоқ. Фикһ сөзі біздің уақытымызда онымен байланысты мағыналық өлшемдерге ие бола алмады. Көру тұжырымдамасының бірте-бірте дамуы мысалында رائى зат есімі шыққан «p-’-u» үш жақты түбірі негізінен тәндік түрде көру әрекетіне сілтеме жасайды. Бір нәрсені ақылмен білу, көзбен көруге ұқсас болғандықтан, «p-’-u» туынды мағыналарына көзқарас немесе пікірді қабылдау, тану, қарастыру, қабылдау немесе білдіру жатады (pa’u, араб тілінде: الرأي), бұның бәрі ақылдың «көзімен» көру әрекетін қамтиды. Ғалымдар өздерінің мәдениеті мен білім деңгейлері қандай болса да, пікір немесе көзқарас қалыптастыруы керек. Демек, pa’u (араб тілінде: الرأي) арнайы сөзі әлеуметтік тұрғыдан қарағанда, өткен кезеңдердің діни көшбасшылары өткен кезеңдермен қиылыспайтын қатар. Медина

қаласы Пайғамбардың (с.ғ.с.) өзінен білім алған және оларды басқарудың негізі болып саналатын байқағыштық пен байқағыштар үйі болып табылатын. Имам Мәліктің өзі бір кездері кейбір пікірлерді «қарауға тұрарлық емес» деп атап, оны «*ра'йун мәһұә ра'йун*», яғни «олар өздері көргеннен басқа ештеңе көрмейді» (араб тілінде: *رعيون ما هوا رؤيون*) деп сипаттаған, бұл имам Мәлік өзін пікір айтуға және бағалауға білікті деп санайтындығын көрсетеді. Ибн Құтайба Мәлікті ақылды пікір айтуға қабілетті деп санады. Ибн Рушд, шын мәнінде, пікір қалыптастыру және *қияс* (араб тілінде: *قياس*) қағидасын қолдану немесе осыған ұқсас пікір айту саласындағылар арасында имам Мәлікті «адалдардың қолбасшысы» деп атады. Медина *ра'и* сөзін өзінің жалпы мағынасымен қолдануда басқа ислам аймақтарынан бұрын болуы мүмкін, бұл бір фикһ пен екіншісінің, немесе бір *мұжтәһидтің* (араб тілінде: *مجتهد*) немесе ғылыми аудармашының (араб тілінде: *مترجم علمي*) және басқасының арасындағы айырмашылықты білдірмейді. Пікір немесе көзқарас адамның ақыл-ойына, қоршаған ортасына және оның түсінігін қалыптастыратын, оның бағытын белгілейтін және дәлдікпен анықтайтын мәдениетке байланысты әртүрлі болады.

«*Насс*» (араб тілінде: *ناس*) тұжырымдамасының бірте-бірте дамуы. «*Насс*» (араб тілінде: *ناس*) ол үш әріпті *н-с-с* түбірінен шыққан ауызша зат есім, көптеген мағынада қолданылады. Ол тәндік түрде және тәндік емес түрде мағынада көтеруді қамтиды; бір нәрсенің соңы немесе мақсаты; жауап алу; тағайындау немесе тағайындау әрекеті; ақпараттандыру әрекеті; және таныту немесе түсіндіру әрекеті. Бұл арнайы сөз жалпы, әмбебап Құран қағидасын қамтиды, оның мағынасы Сүннетте берілген мәліметтер, егжей-тегжейлі және сарамандық қолдану арқылы айқындалады. Сүннетті жалпы Құранның деңгейіне басқа қатармен қиылыспайтын қатар дәрежеге көтерген имам Әш-Шәфии болды. Алайда, Әш-Шәфии Құранды жалғыз исламдық оқыту мен тәжірибенің негізін қалаушы мәтін ретінде қарастырды. Ол сенімді деп жіктелген кез-келген хадистің Құран Кәрімде (араб тілінде: *القرآن الكريم*) нақты шығу тегі болуы керек деп еш күмәнсіз айтты.

Ғалымдар «*насс*» (араб тілінде: ناس) сөзін жай «барлық түсінікті сөйлеу» мағынасында қолданады. Әрбір нақты мәзһаб оны пайдалану туралы өз көзқарасын қорғауға тырысты. Алайда, егер бұл тек тілтанымдық тұрғыдан нені білдіретінін, сондай-ақ Әш-Шәфиидың оны қолдану тәсілін байқасақ, «*насс*» бәрінен бұрын біріншілікті ұнататын және түпкі мақсат пен соңы болатын жалғыз Құранға сілтеме жасайды. Алайда, ғалымдар онымен басқа мағынаны байланыстырды, бұл Құран мен Сүннеттің өзара байланысының сипатын жасырды. «*Насс*» арнайы сөзін аудару арқылы жай «мәтін» ретінде, осылайша оны кез-келген тұжырымға немесе дискурсқа («дискурс» немесе «дйскурс» (соңғы латын тіліндегі discursus – «ой қозғау», «дәлел» деген сөздерінен шыққан; бастапқыда – «айнала жүгіру», «босқалау», «бұлтарыс», «шыр айналу») – жалпы мағынадағы көп мағыналы арнайы сөз, сөйлеу, тіл әрекетінің үдерістері және оларды білдіретін ұғымдар жүйесі) сілтеме жасауға болатындығын көрсететін хадис ғалымдары қателіктер жіберді.

Үшінші тарау

Құран шығармашылық көзі және Сүннет сарамандық түсіндіру ретінде

***Уәһи* тұжырымдамасы**

Аллаһ Тағаланың (араб тілінде: الله تعالى) елшісінің Сүннеті – бұл Аллаһ Тағаланың (араб тілінде: الله تعالى) кітабы хабарлаған нәрсені түсіндіру және қолдану. *Уәһи*-Құдай өзінің құлы, елшісі және Пайғамбарының (с.ғ.с.) жүрегіне жоғарыдан жіберген илаһи сөз. *Уәһи* анықтамасында жылдамдық құрамдас бөлігі бар және ол символ мен тұспалдауды, ауызша емес дыбыстарды, дене қимылдарын немесе жазуды қамтитын қатынасты сипаттау үшін қолданылған. Сонымен, *уәһи* зат есімі Құдайдың өз Пайғамбарлары (Ғ.С.) мен елшілеріне түрлі ақпарат құралдары арқылы жеткізетін хабарына сілтеме жасау үшін қолданылады. Құранға, Сүннетке және Аллаһ Тағаланың (араб тілінде: الله تعالى) бірлігі мен оның салдарына (*ильм әт-тәүһид*, араб тілінде: العلم التوحيد) қатысты қандай «аян»

(*уәһи*), болғанын анықтап, біз Сұрақтың негізгі қыры – Пайғамбардың (с.ғ.с.) Сүннетімен байланысудың дұрыс жолын, осы нақтылауды ескере отырып, бірқатар басқа ұғымдарды түзете аламыз. Пайғамбардың (с.ғ.с.) қызметі басқаларға Құдайдан алған хабарды жеткізу болғандықтан, Құдайдың бұйрығысыз, өздігінен оған ешнәрсеге тыйым салуға немесе ықпалшара беруге рұқсат етілмеген. Берілген Құран аяты – бұл Құдайдың кітабына егжей-тегжейлі, жағдай және оқиғалар арқылы енгізілуін қалаған. Құран Кәрім арқылы бізге ислам дінінің түсуі мен аяқталу кезеңіне қатысты жағдайлар мен оқиғалар туралы хабардар етіледі. Бұл тұрғыда Құран Құдайдың уәдесіне кірмеген, басқа жолдармен бұрмаланған барлық басқа тарихи жазбалардан ерекшеленеді. Кейбір жағдайларда Аллаһ Тағаланың елшісі Құранның аятымен түзетілген нәрсені істейтін еді, мысалы *Әл-Ахзаб сүресіндегідей*. Араб қауымдастығы оған дейін мұра етіп қалдырған аяндардан айырмашылығы, Құран Пайғамбардың (с.ғ.с.) көзі тірісінде және оның бақылауымен жазылған. Құдайдың тарапынан ол өткінші емес, сақтаулы. Осылайша, Құдай мұсылмандарға және адамзатқа кімге аян берілген болса, оны қадағалап, Құран заңынан басқа заңды мәтіндерді қабылдамауды ескертті.

Сүннет және түсіндіру теориясы

Біз Құран мен Сүннеттің (араб тілінде: *السنة*) өзара байланысының табиғатын анықтайтын *Сүннет* тұжырымдамасын негіздейтін теорияны «түсіндіру теориясы» деп атаймыз. (*назарият әл-баян*, араб тілінде: *نظرية البيان*) «Түсіндіру» сөзі («баян», араб тілінде: *البيان*) Құранның түсіндіру мағынасын береді. *Сүннет* Құранды қолданбалы түсіндірме деп қарастырылуы мүмкін. Осылайша, ол Құранның аумағында және оның билігінде қалады. *Сүннет* ешқашан Құраннан дербес емес; керісінше, оны одан бөлуге болмайды. Түсіндірмеден (*ижтиһәд*, араб тілінде: *الاجتهاد*), аналогтық пайымдаудан (*қияс*, араб тілінде: *القياس*) және олардың қосалқы пәндерінен айырмашылығы, Пайғамбардың (с.ғ.с.) Сүннеті әрі түсіндірмелі, әрі міндетті болып табылады. Әш-Шәфии пікірі бойынша, баян шығанағы үдерісі Құранды нақты жағдайларда қолдану және түсіндіру арқылы берді қамтиды. Ол үшін алғашқы екі деңгейге Құранның

өзін түсіндіру кіреді, үшіншісіне Пайғамбардың (с.ғ.с.) жалпы сипаттағы Құранның үзінділеріне нақтылық қосу жолдары, төртіншісіне Пайғамбарымыздың (с.ғ.с.) берген түсініктемелері, әрекеттері, яғни оның Сүннеті жатады. Құранның өзін-өзі түсінуі баянның шығанағының ең жоғары деңгейі екендігі сөзсіз. Соңғы *уәһи* (араб тілінде: الوحي) ретінде Құран алдыңғы Пайғамбарлар (ғ.с.) қалдырған мұраларға ғана емес, бірінші кезекке ие; Мұхаммед Пайғамбардың (с.ғ.с.) сөздері мен іс-әрекеттеріне басымдық береді. Қалған түсіндіру деңгейлерінің ішінде Пайғамбардың (с.ғ.с.) іс-әрекеттері, сөздері мен тұжырымдары мұсылмандар үшін міндетті жалғыз түрі болып табылады.

Сүннетті Құран нұрымен зерттеу

Кейбір ғалымдар хадистерді үшке бөлді: Құранға толық сәйкес келетін, Құранға бірдеңе қосатын екеуі де мұсылмандарға өнеге алуға міндеттелген және Құранға қайшы келген себепті қабылданбайтын хадистер. Алайда, *усуль* ғалымдары Пайғамбардың (с.ғ.с.) заңдары, сөздері мен әрекеттері арасында айырмашылық жасамаған. Өздерінің имамдары ұстанған Сүннетке қатысты тақырыптарды талқылай отырып, хадис жеткізушілерінің ұстанымдарын имамдарының пікірлерімен келісу үшін өзгертіп, хадис таратушыларының *сәһих* (түпнұсқа, араб тілінде: صحيح), *хәсән* (жақсы, араб тілінде: حسن), *мәшһүр* (әйгілі, араб тілінде: مشهور), *мұ'әлләл* (ақаулы, араб тілінде: معلل), *мұдәлләс* (жасырын, араб тілінде: مودالاس) және *мұәнән* (оның баяндау тізбегінде – ан-қосылысы бар, араб тілінде: ماعان), сонымен бірге олар *Сүннет* амалдарының әр түрін кез-келген түрде «заң шығарушы» деп бөлді. Сонымен қатар, мұндай ғалымдар Сүннетті Құранмен бірге тәуелсіз биліктің қайнар көзі ретінде ілгерілету арқылы жеңіл немесе қажетсіз болып көрінуі мүмкін үкімдерге жол ашты. Мәселен, мысалы, егер Пайғамбардың (с.ғ.с.) мәлімдемесінде берілген іс-әрекеттің азды-көпті бейтарап екендігі туралы айтылған болса, онда ол «рұқсат етілген» (*мұбәһ*, араб тілінде: مباح) ретінде жіктелді, демек, толығымен шатасуға әкелді.

Мұсылмандар Құран мен Сүннеттің (араб тілінде: السنة) адамзат қоғамын құруға және өркениетке жетуімізге көмектесетінін ескере отырып,

ұмыта бастады. *Сүннет* Құранға қарағанда қол жетімді сілтеме болды, өйткені ол оқиғалармен, жеке адамдармен және жағдайлармен тікелей айналысқан. Құран мен Сүннетті жан-жақты, инклюзивті оқу (инклюзивті білім беру (ағылшын тілінде: inclusion – «кірістіру», «кірістіріп білім беру», «бірлескен білім беру») әрбір адам өзінің тәндік, әлеуметтік, сезімді, жансезімдік, тілдік, зияттық және басқа да ерекшеліктеріне қарамастан, білім берудің бір түрі. Жалпы білім беретін оқу орындарында оқу мүмкіндігі) – бұл бүкіл ғарышқа қатысты Аянның жалпы мазмұны, мақсаттары мен адамдардың мақсаттарын зерттеу арқылы өзгермейтін құндылықтарды ашу. Үлкен, өзгермейтін құндылықтарға, мысалы, Құдайдың бірлігі (*әт-тәухид*, араб тілінде: التوحيد), өзін-өзі тазарту қажеттілігі (*әт-тәзкия*, араб тілінде: التزكية), ілгерілік пен өркендеудің жақсылығы (*әл-’ұмрән*, араб тілінде: العمران) жатады. Олар сондай-ақ әділеттілік, бостандық құндылықтарын және адам қажеттіліктерін ең қарапайым заттық немесе мүліктік қажеттіліктерден анағұрлым дерексіз, рухани және әсемдік қажеттіліктер деңгейіне дейін қанағаттандыруды қамтиды.

Кейбіреулер *иснад* (араб тілінде: إسناد) негізделген әдіснаманы хадистің шынайылығы мен сенімділігімен теңдесі жоқ құрал ретінде қарастырады. Бұл көзқарас хадистің нақты мазмұны туралы оны шындыққа сәйкес келмейтін немесе сенімсіз ететін ештеңе жоқ деген болжамға негізделген. Егер бұл болжам дұрыс болса және *иснад* (араб тілінде: إسناد) мәні дұрыс деп есептелсе, қарастырылып отырған хадис туралы басқа ешнәрсе айтудың қажеті жоқ. Хадистің мазмұны хадис таратушыларының өздері белгілеген нақты, білімге негізделген өлшемшарттарға сүйеніп отырып сынға алынған кезде, бұл өлшемшарттар жемісті біріктіріліп, оларды *иснад* (араб тілінде: إسناد) негізіндегі сынмен толықтыра алады. Мұндай жағдайда ғалымдар *иснад* (араб тілінде: إسناد) немесе берілу тізбегін оның қаншалықты сенімді және шынайы екенін анықтау үшін зерттеген болар еді. Содан кейін олар мәтінді немесе хадистің негізгі бөлігін исламның басқару құндылықтарына негізделген шынайылық пен сенімділіктің қатаң үлгіқалыптарына бағындырған болар еді. Осылайша, біз Сүннетті бөлінген мәтіндердің жиынтығы ретінде

емес, керісінше, Құранның құндылықтары мен ілімдерін қолдану құралы ретінде қарастырамыз. Қазіргі кездегі келіспеушіліктердің көпшілігі біздің хадис сынының осындай әдістерін елемеуіміздің нәтижесі. Қазіргі тығырықтан шығудың жалғыз жолы – сыни және мәтіндік сынды мұқият сынға алу және талдау. Екі әдістемені де пайда болған тарихи кезеңдерде қол жетімді білім тұрғысынан бағалау керек.

Төртінші тарау

Мазмұндаудың кеңейтілген рөлі – Тарихи шолу

Құран аятына куә болған ұрпақ

Мұнда талқыланған бірінші буын – Құранның түсірілуіне куә болған адамдар. Келесі ұрпақтарға баяндау буыны, заң ғылымы және еліктеу немесе дәстүр (*тақлид*, араб тілінде: *التقليد*) буыны (немесе ұрпақ, араб тілінде: *الجيل*) жатады. Мақсат – мұсылман ұрпақтарының Құранға деген көзқарастары мен оны Пайғамбарлық Сүннетте (*السنة*) түсіндіру бойынша нақты тарихи көзқарас қалыптастыру. Егер Пайғамбарымыз (с.ғ.с.) әкелген нұсқаулар ол қайтыс болғаннан кейін оның көзі тірісінде орындалса, Құранның Сүннетке қатысы туралы мәселе ешқашан туындамас еді. Құран аятының куәгері болған ұрпақтың мүшелері Пайғамбардың (с.ғ.с.) өзіне түскен Құран аяттарын оқуын, тәлім беруін, Құранды түсінуін және ондағы даналықты қолдануды үйреніп алған. Құранды өз сұрақтарына жауап беретін, қарым-қатынастарын реттейтін, рұқсат етілген және тыйым салынған нәрселерді үйрететін және жақсылық пен жаманды, шын мен жалғанды ажыратуға көмектесетін етіп жеткізе білген. Мысалға, *Әл-Ән'әм сүресінде* (6: 151-154, араб тілінде: *السورة الأنعام*) көрсетілгендей, елшіден оған сұралмаған мәселелер бойынша үкім шығаруды бұйырған жағдайлар болды. Ол Аянға мойынсұнды және оны басқаларға жеткізді, оны нақтылап, басқаларға оны нақты іс-әрекетке қалай аудару жолдарын үйретті. Бұл түсінік сұрақсыз қабылданды, өйткені бұл ұрпақтың ешқайсысы Сүннетті бастапқыда Құраннан шыққан үкімдерді түсіндіруден басқа нәрсе деп санамады. Хадистердің мәтіні-

не сын айтылды, мысалы Әл-Бұһәри, Мұслім және басқалар Бәтима бинт Қайс туралы келтірді, оның күйеуі оны қайтарымсыз талақ (араб тілінде: الطلاق) етіп және Аллах Тағала Елшісі (с.ғ.с.) оған баспана және алиментпен қамтамасыз етпейтін болып талақ (араб тілінде: الطلاق) беруге рұқсат еткен туралы хадис. Бұл мысалда ‘Ұмар Ибн Әл-Хәтәб:

Біз барлығымыз білеміз, қазір ұмытып кеткен [бұрын естігендерін], әрі тұрғылықты жері мен заттық немесе мүліктік қолдауы бар әйелдің айтқан сөздері үшін біз Құдайдың кітабын және Пайғамбарымыздың Сүннетін (араб тілінде: السنة النبينا) жоққа шығармаймыз. Құдай айтқандай: «Қашан әйелдерінді талақ қылсаңдар, сонда оларды белгілі мерзімінде ажыратыңдар және о мерзімді есептеңдер. Раббыларың Алладан қорқыңдар. Оларды үйлерінен шығармаңдар әрі олар да шықпасын. Бірақ олар ашық бір арсыздық істесе, ол басқа...»

(Әт-Тәләқ сүресі, 65:1, араб тілінде: السورة الطلاق)

Тағы бір мысалда А’иша сахабаларға Құранға риуаяттарды тексеріп, осы негізде түзету арқылы ерекше жағдай жасады. Ол хадиске қарсылық білдірді, оған сәйкес қайтыс болған адамдарды отбасыларының оларды жоғалтқанына жылаған үшін азаптайды деген Әл-Ән’әм сүресіндегі сілтеме. (6:164, араб тілінде: السورة الأنعام) Осы ұрпақ кезінде Пайғамбардың (с.ғ.с.) әрекеттері екі санатқа бөлінді. Біріншісі, Пайғамбарымыздың (с.ғ.с.) «дұғада үнемі болыңдар, қайырымдылық жасаңдар...» (мысалы, Құран Кәрімде, араб тілінде: القرآن الكريم) бір мағыналы Құран нұсқауларын орындауы үшін қажет әрекеттерден тұрады. (Әл-Бақара сүресі, 2:43, араб тілінде: السورة البقرة) Бұл әрекеттер санаты Пайғамбардың (с.ғ.с.) алған илаһи аянды жеткізудегі маңызды міндетінің бір бөлігі болып табылады. Екінші санат Пайғамбардың (с.ғ.с.) қолда бар жағдайға байланысты өзінің жеке бастамасымен жасаған іс-әрекеттерінен тұрады. Бұл санатқа Пайғамбардың (с.ғ.с.) жағдайды жеке бағалауына негізделген түсіндірмелері, сондай-ақ оның әдеттен тыс жасаған әрекеттері немесе табиғи қажырлылығының көріністері кіруі мүмкін.

Хабарлап жеткізуші буынның дүниеге келуі

Пайғамбарымыз дүниеден өткеннен кейін исламдық жаулап алулармен бірге, Арабия түбегінен бөлек ортадағы адамдар исламды тәжірибе жүзінде бастады. Жаңа мәдениеттер өз әсерлерін жағымды да, жағымсыз да, Құран аятының куәгері болған ұрпаққа белгісіз пікірлер мен шағымдар арқылы көрсете бастады. Алғашқы мұсылман ұрпақтары өле бастаған кезде, адамдар жаңа туындайтын сұрақтар мен мәселелерді шешуге көмектесу үшін Құраннан жоғары нұсқау көздеріне мұқтаж болды. Демек, адамдар әңгімелер мен есептер жинай бастады, Пайғамбардың (с.ғ.с.) өміріне қатысты барлық нәрсені анықтауға тырысты.

Хадистерді жазбаша түрде жазудың алғашқы жүйелі әрекеттерінің бірін халифá ‘Ұмар Ибн Әбд Әл-Әзиз (һижраның 101-ші жылы/740-шы жыл) – және оның алдында оның әкесі – Әбд Әл-Әзиз Ибн Мәруән заманындағы заңгерлермен бірге жасады (һижраның 86-шы жылы/б.з. 705-ші жылы). Олар әртүрлі заңдық бағыттағы мәзһабтардың орнына Сүннетті қабылдауға тырысты. Олар Пайғамбарымыздың (с.ғ.с.) сөздері мен істері туралы Құранның мағыналарын түсіндіру құралы ретінде және оларды қалай қолдану керектігі туралы барлық хадистерді жинасақ, бұл мұсылмандардың өздерін мәзһабтарға, мектептерге, бөлек топтар мен діни сенімдерге бөлуіне жол бермейді деп сенді. Нәтижесінде «хабарлап жеткізушілер буыны» пайда болды, ол оған дейінгі ұрпақтан айтарлықтай ерекшеленді. Болжамдалған жағымсыз әсерлерден қорқып, бірінші халифá Әбу-Бәкр хадистерді жинауға қымсынды, ал ‘Ұмар Ибн Әл-Хәттәб көп ұзамай бірнеше хадистерді жинақталғаннан кейін олардың бірнешеуін жойып жіберді.

Құқықтанушылар және заң ғылымдарының буыны

Фиқһ немесе заң ғылымы ұғымы һижраның 40-шы жылы/грек санауымен 660-шы жылы Пайғамбардың (с.ғ.с.) сөздері мен әрекеттері туралы риуаяттардың таралуына жауап ретінде айналымға енді. Алайда, бұл келтірілген оқиғалар дінтанушылар мен заңгерлер арасындағы дауларды шешу құралы ретінде қарастырылғаннан гөрі, әртүрлі діни көзқарастарды жақтаушылар арасындағы соғыста жаңа қаруға айналды, қай

баяндамалар өз диірменіне әсер еткен болса әр тарап өз мәзһабына немесе конфессиясына ыңғайлап өз көзқарастарын қорғады. Жазу үдерісі басталмай-ақ, адамдар хадис риуаяттарына Құранды түсіну және Пайғамбар (с.ғ.с.) жасағандай қолдану тәсілі ретінде ғана емес, керісінше, Құранға басқа қатармен қиылыспайтын қатар ретінде ислам заңнамасының қайнар көзі ретінде сүйене бастады. Содан кейін, көптеген болжамдар бойынша, Құранда заңдық үкімдерді қамтитын 500-ге жуық *аят* бар деген қате түсінік пайда болды және дәл осы аяттар ғалымдардың көпшілігінің назарын аударуы керек. Осы аяттардың ішінен ғалымдар өздерін нақты жағымды немесе жағымсыз бұйрықтармен басталатын нәрселермен шектеуге бейім болды (істеуге болатын және болмайтын). Бұған ғибадат (араб тілінде: *عبادة*) ету рәсімдері, отбасы туралы шешімдер, күнделікті мәмілелер, заңды жазалар және сот билігі, заңды айғақтар және сол сияқтысы. Сөйтіп, *Сүннет* исламдық өмірге өзін-өзі қамтамасыз ететін нұсқаулық болды. Кейбіреулері барлық хадистерді заңды үкімдердің қайнар көздеріне жатқызуға дейін барды, оның ішінде ашық түрде ешқандай үкімдер жоқ.

Адамдар Құранға дейін жасаған немесе айтқан нәрселер туралы хабарларға қанық болды, бұл тек дінтанушылар, ғалымдар, заңгерлер және басқалар келтіретін дәлелдер мәтіндерінің қайнар көзі болды. Осы кезеңдегі ғалымдардың көпшілігі *Сүннет* Құранды жалғыз есеп түрінде қабылдаса да, күшін жоя алады деп санайды. Ғалымдар өздерінің ұстанымдарын дәлелдеу үшін басқа да мәлімдемелер таратты, ал Құранды барлық жалғандықтан сақталған кітап ретінде ескермеді. Кейбіреулер Құран аяттары шектеулі болғанымен, Құранның шешуі қажет жағдайлар шексіз деп мәлімдеді. Демек, олар заң шығарушы бос кеңістік деп ойлаған нәрсені толтыру үшін көбірек дәлелдер қажет болды деп қорытындылады. Осы кезеңнің соңында мұсылман қоғамы баяндамалар мен дәстүрлер теңізіне батып кетті.

Еліктегіштер ұрпағы

Құқық мектептері түпкілікті пішінінде айқын қалыптасқан кезде дәстүршілдер өз имамдарының ілімдеріне құлшылық ете бастады,

олардың ізгіліктерін дәріптеді және өз мәзһабына жаңа жақтаушылар тарту үшін жұмыс істеді. Шындығында, кейбіреулер имамдардың сөздерін қайшылыққа тап болатындығын, кейбіреулеріне басқалардан басымдық беру керек пе, олардың кейбір тұжырымдары басқаларын жоққа шығаруы мүмкін бе, жоқ па, соны талқылап, оларды қасиетті жазба ретінде қабылдауға және сол сияқты нәрселерге дейін барды. Көптеген адамдар Сүннеттің Құранды қамтитынын және онымен тығыз байланысты деген сылтаумен Құранға қарағанда Сүннетке көп көңіл бөлді. Содан кейін олар хадистерді имамдарының ілімдерін қолдайтын дәлелді мәтіндер ретінде қолдана бастады, бұл өз кезегінде Сүннетке емес, имамдарының фикһ ілімдеріне көбірек көңіл бөлуге мәжбүр етті. Уақыт өте келе, бұл имамдардың заңдық жазбалары кеңінен таралып, кеңінен түсіндіріле бастады, сондықтан Ислам заңы олардың ілімдерінен басқа ештеңеден тұрмайды деп ойлаған болар едік.

Кейбір хадистер саяси күрестер мен заңдылыққа қарсы бәсекелестік талаптары аясында, соның ішінде арабтар мен араб еместер арасында ықпал ету туралы туындаған даулар аясында жасалғаны сөзсіз. Демек, үміткерлердің кейбіреулері белгілі бір қалаларды, тайпаларды, халықтарды, имамдарды немесе ғалымдарды мадақтау үшін қолдан жасалған, содан кейін кең таралған әңгімелер мен есептерді қолдауға жүгінді. Мазмұндау және соған байланысты әдістердің мәртебесін көтеру үшін кейбір хадис ғалымдары Құранның да адам арқылы берілгенін баса айтты. Осылайша, олар кейінірек «оқулар» (*әл-қыраат*, араб тілінде: *القراءات*) және оқулар туралы ғылым (*ильм әл-қыраат*, араб тілінде: *علم القراءات*) деп аталатын нәрсеге заңдылық алуға тырысты, өйткені бұл оқулар баяндаудан тәуелді. ‘Ұсман Ибн Әффән мұсылман қауымының бірауыздан мақұлдауына ие болған Бас көшірме (*әл-мүшәф әл-имам*, араб тілінде: *المصحف الإمام*) деп аталатын Құранды жинақтады. ‘Ұсман немесе оған Құранды жинақтауға көмектескендер ешқашан осы Бас Көшірмесінде бірнеше сөздерді әртүрлі жолмен оқитынын айтпайды. Құдайдың кітабының теңдесі жоқ, оны салыстыруға, басқа қатармен қиылыспайтын қатарды немесе кез-келген басқа затпен өлшеуге болатын деп қарастыру ойға келмейді. Бұл күмәнсіз, дауласуға жатпайтын шындық.

Бесінші тарау

Сүннеттің шежіресі және оның тарихи мазмұны

Сүннеттің (араб тілінде: *السنة*) шежіресі және еврей және грек мәдениетінің әсері

Мұхаммәд Ибн Әбуллаһ келгенге дейін Араб түбегінде тұратын арабтар ешқашан Пайғамбар (с.ғ.с.) мен Елшінің (с.ғ.с.) пайда болғанын көрген емес. Сонда да Пайғамбардың (с.ғ.с.) қайтыс болуының сілкінісі үш топтың қалыптасуына ықпал еткені таңқаларлық емес. Біріншісі Пайғамбарға (с.ғ.с.) деген сүйіспеншілігін үнемі білдіретін саяси қайраткерлерден құралған, оның міндетіне сәйкес халифат құрды. Екінші топқа Аллаһ Тағала елшісінің Пайғамбарлық маңызды міндеті әулиелік түрінде жалғасуы керек деп сенген мұсылман дәруіштері мен тақуалары кірді. Үшінші топқа кейіннен *уляма* (*әл-’уләма*, немесе «білетіндер»), араб тілінде: *العلماء*) атанған адамдар, соның ішінде дәйексіз дінтанулар, заңгерлер және хадис ғалымдары кірді. Бұл топтың мүшелері мен мұсылман дәруіштері *Сүннет* арнайы сөзінің мағынасын өзгертті, сондықтан адамдардың күнделікті өмірінде Құранды қолдану және оған бағыну туралы емес, іс жүзінде Пайғамбардың (с.ғ.с.) хабарлаған барлық нәрселері туралы орындаған амалдары немесе айтылған сөздері болды. Сахабалар әртүрлі қалаларға тараған кезде хадистерді жинауды және жазуды жалғастыру үшін хадис таратушылар бір жерден екінші жерге сапарлай бастады. Осы сәтте Сүннетті Құранды түсіндіру және қолдану үшін іздеу емес, тек өзінің мүддесі үшін, яғни ол Пайғамбардан (с.ғ.с.) бастау алған қарапайым себеппен болды. Енді Құранға негізделген заңдармен қатар Сүннетке негізделген заңдар тұрқысы пайда болды.

Аллаһ Тағаланың Елшісі (с.ғ.с.) оның шақыруы мен Құран аятына ие болған кезде, ол Құранның нұсқауына сәйкес еврейлер мен христиандардың назарын олардың исламмен ортақ жерлеріне аударуға тырысты. Ол алдыңғы аяттарды ішінара түзету үшін және ішінара растау үшін келгендігін және ол әкелген хабарлар Пайғамбарлардың (ғ.с.) әкесі Ибраһим (ғ.с.) жеткізген хабардың жалғасы екенін баса айтты. Алайда, көбінесе олардың қабылдауына деген күш-жігері нәтижесіз болды. Арабтардың

өздерінің қасиетті жазбаларының болмауы мен ислам келмес бұрын басым болған мәдениеттің өзара байланысы исламға жат ой-ұғымдар мен тұжырымдамаларды қабылдауға негіз жасады. Осындай ой-ұғымдардың бірі – себептік ((*әл-джәбриия*, араб тілінде: الجابرية), араб тілінде: الجابرية), адамдардың шынайы ерік-жігері жоқ және біздің барлық істерімізді тағдыр алдын-ала анықтайды деген сенім. Пәлсапалық және дінтанулық жұмбақтардың қатары пайда болды: себептіктен (*әл-джәбриия*, араб тілінде: الجابرية), алдын-ала жазылудан (*әл-қәдәрийя*, араб тілінде: القدرية), Құдайлық басқарудан. (*әл-хәкимийя әл-иляхийя*, араб тілінде: الاحكامية الالهية)

Дәл осы кезеңде, әсіресе, біздің дәуіріміздің соңғы сегізінші және тоғызыншы ғасырларында Әббәсидтер немесе Аббасилер халифаты (Аббасилер халифаты – Аббасилер әулеті билігінің астында 750-ші, 945-ші 1194-ші және 1258-ші жылдар аралығында өмір сүрген шонжарлық теократиялық («*теократия*» (ежелгі грек тіліндегі *θεός*, яғни «Құдай» + *κράτος*, яғни «билік» деген сөзінен шыққан) – зайырлы және рухани билік. Мемлекеттегі билік діни мекеме мен дінбасылардың қолында болатын басқару нысаны (заңды анықтама); дін қайраткерлері мемлекет саясатына шешуші ықпал ететін саяси жүйе (саясаттану анықтамасы); маңызды әлеуметтік істер илаһи нұсқаумен, аянмен немесе заңмен шешілетін басқару жүйесі (дінтанулық анықтама) мемлекет. Халифат құрамына Азияда орналасқан қазіргі араб елдері, Мысыр, Иран, Солтүстік Африка және Орталық Азия мен Үндістанның бөліктері кірді. 945-ші жылы халифатты Буидтер жаулап алғанға дейін ол дербес саясат жүргізді. 1055-ші жылы Бағдатты селжұқтар басып алғаннан кейін Аббаси халифтері астананың маңындағы аумаққа ғана билік етті. Халифә Әл-Мансұр халифаттың астанасын Әл-Куфадан Тигр өзенінің бойында жаңадан салынған Бағдатқа көшірді. 836-шы және 892-ші жылдар аралығында халифаттың астанасы Самарра қаласында болды) кезінде басталған аударма қозғалысынан кейін, исламдық ғылымдарда айқын айырмашылықтар мен анықтамаларды белгілеу жұмыстары басталды. Алайда мұсылман ғалымдарына заттардың мәнін анықтаумен айналысатын аристотельдік қисын әсер етті. Аристотельдік тұжырымдаманы

анықтауға көзқарастың қабылдануы, шын мәнінде, исламдық ой-пікірлерге үлкен зиян келтірді. Бұл исламдық зерттеулердің іс жүзінде барлық салаларындағы, соның ішінде хадис ғылымдарындағы арнайы сөздер мен ұғымдардың анықтамаларын бұзды. Демек, көптеген ұғымдар, соның ішінде *Сүннет* – олар туралы Құранның түсінігінен алшақтап, анықталды.

Жазбаша есептерді жазу мәселелерін қарастыратын хадистерге көзқарас

Пайғамбармен (с.ғ.с.) замандас болған буын «қабылдау буыны», одан кейінгі буын «баяндау буыны», одан кейінгі ұрпақ «заң ғылымдарының буыны» деген атауға ие болды. Сол сияқты ислам ғылымдары да үш кезеңнен өтті: «ауызша мәдениет» кезеңі, жинау және жазу кезеңі, сұрыптау және санатқа бөлу кезеңі. Сахабалар Құранды ұстану және Құранға қатысты Пайғамбар (с.ғ.с.) ұсынған нұсқауларды қарау керектігін білген. Олар Пайғамбардың (с.ғ.с.) Құранды қалай қолданғанын, оқығанын, Құранды басқаларға қалай үйреткенін, оны кейіпкерлерін нақтылау үшін қолданғанын анықтауға тырысты. Сонымен қатар, олар адамдарды Құдайдың кітабынан алыстатпауға тырысты.

Құдай Құранды сақтауды ешбір адамға, тіпті Өзінің Пайғамбарына (с.ғ.с.) да жүктемеген. Керісінше, ол бұл тапсырманы өзіне жүктеді, осылайша оны «өз ішінен сақтау» деп аталатын өзіндік құрылымы, ешнәрсеге ұқсамайтын ерекшелігі мен шешендігі арқылы сақталып қалды. Пайғамбарымыз (с.ғ.с.) Құран Кәрімді (араб тілінде: القرآن الكريم) жазудың маңыздылығына назар аударды, сонымен бірге Сүннетті (араб тілінде: السنة) жазудан бас тартты. Хадис риуаяттары (араб тілінде: الروايات) жедел түрде жауап іздеген жаңа сұрақтарға жауап ретінде пайда болды. Дұрыс басшылыққа алынған халифтер дәуірі аяқталған кезде, бір жағынан діни-зиятты көшбасшылық пен екінші жағынан саяси көшбасшылық арасындағы бөліну пайда болды. Билік лауазымдарын Омейядтар әулетінің немесе Дамаск халифаты – 661-ші жылдан 750-ші жылға дейін өмір сүрген шонжарлық мемлекет. Билеуші әулеті – Омейядтар. Астанасы Дамаск шаһарында болды. Мемлекет басшысы – хали-

фа. Оның қолында мұрадан мұраға қалдырылған рухани және зайырлы билік шоғырланған. Ресми тілі – араб тілі. Омейядтар (араб тілінде: الأمويون) немесе Бани Умайя (араб тілінде: بنو أمية) – 661-ші жылы Муауия құрған халифалар әулеті. Дамаск халифатында 8-ші ғасырдың ортасына дейін Суфияни және Мәруани тармақтарының Омейядтары билік етті. 750-ші жылы Әбу Мұслим көтерілісінің нәтижесінде олардың әулеті Әббәсидтер тарапынан құлатылып, Испанияда әулеттің негізін қалаған халифа Хишәм Әбд Әр-Раһманның немересі (Кордоба, немесе Кордова халифаты) қоспағанда, барлық Омейядтар жойылды). Әулеттің арғы атасы Әбдішәмс Ибн Әбдмәнафтың ұлы Омайя Ибн Әбдішәмс және Әбдулмұтталибтің немере ағасы. Әбдішәмс пен Хишәм егіз ағайынды еді) басшылары исламдық фикһты байланыстыру және әділ түсіну үшін көптеген әңгімелер дүкендерімен иемденгендіктен, адамдардың Пайғамбарымыздың (с.ғ.с.) өмірінен көптеген оқиғалар айтуын қолдап, жаңадан пайда болған қоғам жағдайларына жауап ретінде олардан заңды үкімдер жинауға шақырды. Нәтиже ретінде хадис риуаяттары (араб тілінде: الروايات) барған сайын заңдық және дінтанулық сұрақтармен сабақтасып жатты.

Енді қазіргі кезде туындайтын сұрақ: *Сүннет* арнайы сөзін Пайғамбарға (с.ғ.с.) қатысты әртүрлі түсіндірулер мен баяндамалар жазу үдерісінде пайда болған нәрсені білдіру үшін қолдануға бола ма? Бұл сұраққа жауап ретінде алдымен *Сүннетті* жинау үдерісі орасан зор ұжымдық күш-жігердің жемісі болғанын есте ұстаған жөн. Алайда, бұл, сайып келгенде, адамның шектеулері, белгісіздіктері мен алып-сатарлық дәрежесіне бағынған адамның күш-жігері болып қала береді. Қарастыруды қажет ететін мәнбі – жазу үдерісі хижраның екінші ғасырының ортасында ғана басталып, хижраның үшінші ғасырына дейін жалғасты. Біріншіден исламдық заңды үкімдердің саны бірнеше есеге көбейді және қазір ұрпақтан ұрпаққа жалғасқан бұл мұра әрбір мұсылманның діни оқуы мен тәрбиесінің ең көрнекті құрамдас бөлігі болды.

Сонымен қатар, Пайғамбар (с.ғ.с.) мен оның сахабаларының өмір сүру кезеңінде *Сүннет* Аллаһ Тағаланың (араб тілінде: الله تعالى) Елшісінің

(с.ғ.с.) өзіне түсірілгенді қолданудағы нақты амалдарынан құралған болса, *Сүннет* ұғымы Пайғамбарымызға (с.ғ.с.) баяндалған барлық нәрсені қамти отырып кеңейе түсті, айту, жасау немесе тіпті мақұлдау, ешқайсысы бос кеңістікте болған жоқ. Бұл көп жағдайда әмбебап қағидаларды қамтитын Құран мәтіні мен көп жағдайда нақты, өзгермелі жағдайлардан шыққан «Пайғамбарлық мәтін» арасындағы айырмашылықтың маңызды қырларының бірі.

Құран бірнеше рет Пайғамбарға (с.ғ.с.) өзінің тек адам екенін ашық жариялауды бұйырды. Шындығында, ол бұл мәнбіге баса назар аударды. Демек, Пайғамбардың (с.ғ.с.) адамгершілігі оның көптеген сөздері мен әрекеттерін міндетті заңнама негізі ретінде қарастырудан шеттетеді. Ол бұл оқиғаны шамшат ағаштарын тозандандырудың пайдалы тәжірибе емес деген пікірін білдірген белгілі оқиғадан айқын көрсетті, содан кейін ол мұндай мәселелер туралы білімінің аздығына байланысты айтқан сөздерін қайта қарады. «Мен тек адаммын». Бұл жерде біз Пайғамбардың (с.ғ.с.) өзінің Пайғамбар (с.ғ.с.) ретіндегі қабілеттері мен оның адам ретінде қабілеттері, жеке пікірі мен діни тәлімі арасындағы, адамдардың ақиқатты тану әрекеттері мен илаһи аян, дүниелік істер мен рухани істер арасындағы айырмашылықтарды анықтайды, ол өзінің атынан және Құдайдың өкілі ретінде не айтатынын айтады. Демек, діни парыз ретінде орындалатын Құдайдан түскен аян да, тиісті салалардың мамандары жақсы білетін жердегі мәселелер де бар.

Алтыншы тарау

***Сүннет* туралы хабарлаудың беделділігі**

Пайғамбардың (с.ғ.с.) іс-әрекеті немесе мәлімдемесі туралы хабарлама немесе хабарға іс-әрекеттің немесе шарттың өзі сияқты құқықтық мәртебе берілуі керек пе? Мұндай баяндама немесе хабарлама Құдайдан шыққан міндетті заңды шешімге негіз бола ала ма? Біз Пайғамбарымыздың (с.ғ.с.) Сүннетінің беделділігі мен мұсылмандардың осы билікті мойындау міндеттілігін растаған кезде, біз шынымен беделді болу үшін

Пайғамбар (с.ғ.с.) жасаған немесе айтқан бір нәрсе туралы хабарлама, ол жасаған немесе айтқан хабарлама негізсіз күмән туғызбай көрсетілуі керек екенін мойындаймыз. Алайда, қалайша Пайғамбарға (с.ғ.с.) мойынсұнуды Құдайға мойынсұнумен тең деп айтуға болады? Ол өзінше басқарушы және қолбасшы болып көрінгенімен, нақты Басқарушы және Қолбасшы – жалғыз Құдай.

Мұсылман ғалымдары Пайғамбарымыздың (с.ғ.с.) құзырында риуаят етілген хадисті діни ілімді немесе заңды үкімді қолдауда қолданудың негізділігі қарастырылып отырған есеп, шын мәнінде, Аллаһ Тағаланың Елшісінен (с.ғ.с.) бастау алғанын нақты дәлелдеу қабілетіне байланысты деген пікірге келіседі және қарастырылып отырған оқиғалардың Құдайдың елшісінің бергендігі – сөзсіз сенімді адамнан берілгендігін дәлелдеу мүмкіндігі. Пайғамбарымыздан (с.ғ.с.) жеткен қиссалардың негізділігі маңызды келіспеушіліктерге себеп болды. Кейбір ғалымдардың пікірінше, ешқандай әдіс Пайғамбардың (с.ғ.с.) айтқандары немесе іс-әрекеттері туралы келтірілген есептің дәл әрі сенімді екеніне кепілдік бере алмайды. Демек, олар Пайғамбардың (с.ғ.с.) бұйрығымен берілген кез-келген нәрсеге қатысты әрекет етуді жоққа шығарады. Алайда, бұл келіспеушіліктер Сүннеттің өзінде беделділіктің төңірегінде болған жоқ. Алты ғалымның және олардың мектептерінің Сүннетке көзқарастары туралы, Ханафиттердің көзқарасы бойынша кең таралмаған немесе *мұстафид* деп жіктелмеген) хадис тек шартты мәнге ие. Осылайша, ол жалпы Құранда не айтылғанын нақтыламайды, сондай-ақ Құранның абсолютті түрде айтқанын да анықтамайды. Имам Мәлік бұл хадисті басқа бірдеңе арқылы қолдаса, Әбу Хәнифәмен келіскен. Имам Мәлік хадистерді егер ол сенімді біреудің аузынан естіген болса және егер ол сенімділік өлшемшарттарының қатал тізбесіне сүйене отырып, сенімді дереккөз ретінде таңдалған болса, оны құптаған болар еді. Әш-Шәфии өзінің «*Әр-Рисәлә*», яғни «Хабар» кітабының бүкіл бөлімін *баян* немесе Құранды түсіндірудің бес деңгейіне арнады. Жалғыз хадисті қолайлы деп санау үшін Әш-Шәфии қатаң шарттарды қарастырды. Әш-Шәфии дәуіріндегі пікірлер мен хадис ғалымдарының арасында болған пікірталастар *Сүннет* ұғымын қалай түсінуге және қалай қолдануға болатын-

дығына үлкен шатасушылық тудырды және оның бастапқы мағынасында түсіну керек Сүннеттің тоқтауы жылжудың басталуы деп белгіленді. Имам Ахмад Ибн Хәнбәл Сүннетті исламдық ілімнің негізгі көзі, яғни Құранның екінші жартысы деп қарады. Имам Ахмад өзінің *Мұснад* жазбаларына тек сенімді, түзу, Құдайдан қорқатын және шыншыл деп санайтын адамдар келтірген.

Зейдиттік мәзһабқа сәйкес имам Зейд Ибн Әлиден кейін жалғыз хадистер тек болжалды сенімділікті қамтамасыз етеді. Демек, олар сарамандық шешімдерге негіз бола алады, бірақ ілім үшін емес. Жалпы, он екі шиит шәфииттердің *фикһ* қағидаларына деген көзқарасымен едәуір дәрежеде келіседі. Алайда, он екі шиит жалғыз есептерді қабылдау туралы мәселе бойынша екі лагерге бөлінеді. Бұрын шииттің он екі ғалымы мұндай есептерді, егер олар есепті Құдайдың елшісіне немесе қатесіз имамға жатқызуға болатындығы туралы дәлелсіз дәлелдермен қоса болмаса, қабылдамады. Алайда он екі шиит ғалымдарының көпшілігі жалғыз есептерді таниды, олардың кейбіреулері есепті екі немесе одан да көп риуаят еткен адам болуы керек деп тұжырымдайды. Он екі шииттің жалғыз есепті қабылдауы сонымен бірге баяндауыштың он екі шиит болуын, ал есеп шығарылған адам он екі шиит болуын талап етеді.

Сүннеттің беделділігі және ол туралы есептер Пайғамбарға (с.ғ.с.) заманауи буын және баяндау буыны

Хадистерді зерттеу екі тармақтан тұрады – риуаятқа негізделген хадис ғылымы және түсінуге негізделген хадис ғылымы – барлық хадистер туралы білімді жіктеуге болады. Ілім тұжырымдамасы төрт қағидаға сүйенеді:

- (1) әдісті қатаң ұстану,
- (2) нысандылық немесе оқудағы адалдық,
- (3) пәннің қағидалары мен үй-жайларының жаңа оқиғаларды қабылдауға қабілеттілігі және
- (4) оның қабілеттілігі өзін-өзі жаңарту.

Пәлсапашылар ильм сөзін ақылда бір нәрсенің бейнесін қалыптастыру үшін қолданды; мысалы, бұл қабылдау деңгейі, қалған деңгейлер төмен-

деу ретімен, болжам (*зәһн*, араб тілінде: الزان), күдік (*шәкк*, араб тілінде: الشك) және елес (*уәһм*, араб тілінде: وهم), *ильмге* қарама-қайшы надандық. (*жәһл*, араб тілінде: جهل)

Ертедегі хадис шеберлері арасында әдетте Әл-Хәтиб Әл-Бәғдәди замандастары және замандастары деп анықталған – кейінірек хадис шеберлері, яғни Әл-Хәтиб Әл-Бәғдәди (463-ші хижра жылы / 1071-ші жыл) мен Әл-Хәфиз Ибн Хәджәр (852-ші хижра жылы /1449-шы жыл) аралығында келгендер арасында әдіс пен арнайы сөздер жинағы деңгейлерінде айқын айырмашылық бар. Бұл топтардың әрқайсысы өзінің ерекше әдістерімен, тұжырымдамаларымен және академиялық хаттамаларымен дамуды белгілейтін хадис ғылымдарымен айналысады. Осы топтардың біріншісі сарамандық иілісті көрсетті. Бұл топқа негізгі хадис сыншылары кірді. Оның ғалымдары хадистерді тікелей ауызша жеткізу арқылы ғана алып, таратқан. Екінші топ теориялық («теория») (грек тілінде: θεωρία «қарау», «зерттеу») мәнбілерді барабарлық түрде түсіндіруге, үдерістерді талдауға, олардың дамуын болжауға және реттеуге мүмкіндік беретін көзқарастардың, пайымдаулардың, ұстанымдардың реттелген және негізделген жүйесі; зерттеу пәні туралы білім қорытылып, жүйеленетін және ұғымдар, санаттар, пайымдаулар, қорытындылар тұжырымдалатын таным деңгейі) тәсілді қабылдады. Бұл топтың жұмысы тікелей жеке баяндау емес, хадистерді жеткізу үшін жазбаша мәліметтерге сүйенуімен ерекшеленді. Бұл кейінгі кезең де грек пәлсапасынан алынған қисындық қағидалардың дамуына куә болды.

Хадис зерттеу саласында болған өзгерістер оның ғалымдары қолданған әдістердің жеткілікті дәрежеде шатасуына байланысты болды. Мұндай абыржушылық, іс жүзінде, кейінгі ғалымдар өз талпыныстарын негізге алған барлық қағидалар мен негіздерге әсер етті. Осыдан кейін хадис ғалымдары айтқан ережелер, өлшемдер, арнайы сөздер мен анықтамалардың нысандылығы мен сенімділігі туралы сұрақтар туындайды. Осы қағидаларды анықтаған адамдар баяндамашылар мен әңгімелер туралы өздерінен бұрынғылардан қалған көптеген мәлімдемелерді түсінуге тырысу үшін көптеген түсіндіру жұмыстарымен айналысуға мәжбүр бол-

ды. Олардың мұндай тұжырымдарды тұжырымдайтын нақты жағдайларды білмеуі; демек, оларды қалай түсіндіру және олардан қағидалар мен ережелер алу туралы келіспеушіліктер туды.

Имам Әш-Шәфии өзінің исламды заң ғылымдарының негіздері туралы өзінің «*Әр-Русәлә*», яғни «Хабар», кітабында жазған алғашқы ғалым, бұл оның Сүннетті (араб тілінде: *السنة*) және онымен сабақтас пәндерді меңгергендігін айғақтайтын еңбек. Дегенмен, Әш-Шәфии дәйексіз дінтану мен дінтанушыларды қатты сынға алғанымен, оның заң ғылымдарының негіздерін жазған ізбасарлары қабылдаған әдіс дәйексіз дінтанудың ықпалында болды. Аристотельдік қисын мен пәлсапа заң ғылымына (*фиqh*) және оның қағидаларына және жалпы ислам ғылымдарына, соның ішінде, әрине, хадис ғылымдарына қатты әсер еткендіктен. Әсерге әлсіз хадисті мәнмәтіндік дәлелдерге байланысты қабылдау немесе қабылдамау арқылы қарау кірді. Әрі қарай, *усуль әл-фиqh*, яғни «Заң ғылымының негіздері» зерттеушілері тұрақты емес деп санауға болатын толықтыруларды қабылдай бастады (шәдд, араб тілінде: *شدة*), өйткені олардың баяндаушылары сенімді деп саналды.

Алайда, сенімді баяндаушы жасаған әрбір қосымшаны жарамды деп қабылдауға болмайды. Бұл мәселе туралы түсіндіре отырып, Әл-Хәфиз Ибн Хәджәр хадис шеберлері хадисті дұрыс емес деп санауға болады деп ескертсе, хадис ғалымдары оны дұрыс емес деп санауға болатындығын ескертеді, ал ғалымдар заңсыз деп санауы мүмкін хадис ғалымдары толықтыруларды қабылдайды. Бұл тәсілдегі айырмашылықты түсіндіре отырып, Әл-Хәфиз Ибн Хәджәр хадистердегі әлсіз жақтарды талқылау кезінде Ибн Әс-Сәләһ өзінің көзқарасын айтудың орнына, хадис ғалымдарынан алынған тұжырымдамаларға сүйенді деп болжайды, әдеттегі емес хадистерді талқылау кезінде ол заңгерлер мен *усуль* ғалымдарының (араб тілінде: *العلم الرجالي*) көзқарастарына үлкен мән берген болуы мүмкін.

Баяндауышты бағалау: нысандылық және өзіндік

Ильм әр-риджал (сөзбе-сөз аударғанда «ер адамдар туралы ғылым», араб тілінде: العلم الرجالي) деп аталатын тәртіп хадис жеткізушілердің есептерін қабылдау немесе қабылдамау туралы шешім қабылдау үшін жағдайлар мен кейіпкерлерге қатысты. Шоттың қабылдануы немесе қабылданбауы туралы көптеген себепшарттарды ескере отырып, бұл ғылым көптеген қосалқы пәндерге тарады. Бұл пәндер: туылу мен өлім тарихы; атаулар, үстемелі есімдер және лауазымдар; шежірелер; елдер мен саяхатнамалар; шейхтер және олардың тәрбиеленушілері; баяндаушыны бағалау; мысалы, есімдер бірдей болғанымен, әртүрлі адамдарға қатысты болғанда, есімдер дауысты дыбыстарсыз жазылатын және осылайша бір-бірімен қате оқылған немесе бір-бірімен байланыстырылмаған жағдайда, баяндауыштарды ажырату тәсілдері; әлсіз және сенімді жеткізушілерді анықтау және басқалары. Тағы бір айта кететін жайт, хабарманның есептік жазбаларын қабылдау немесе қабылдамау керек болды.

Ер адамдар туралы ғылым өзін баяндаушыларға, атап айтқанда: олардың кейіпкерлеріне, өмір сүрген уақыттарына, саяхаттарына және өмірлеріне қатысты. Риуаятшылардың (араб тілінде: الرواة) кейіпкерлері туралы алғашқы зерттеушілер Пайғамбардың (с.ғ.с.) «сахабалары» деп атаған адамдарды тексеруден босатқан. Хадис ғалымдары Пайғамбардың (с.ғ.с.) сахабасын «Пайғамбармен (с.ғ.с.) кездесіп, оған сеніп, мұсылман болып қайтыс болған адам» деп анықтама берген. *Усуль* ғалымдары, алайда, «сахаба» арнайы сөзінің мағынасын әртүрлі қабылдады. Мысалы, кейбіреулер мұны Пайғамбармен (с.ғ.с.) бірге болғаннан кейін, оның жанында ұзақ уақыт болмаған және оның қиссаларын баяндамаған адамдар туралы айтады. Сонымен қатар, сахабаның кім екендігі туралы түрлі әдіс-тәсілдерге қарамастан, сахабалардың барлығы бірдей Пайғамбардың (с.ғ.с.) айтқан және істеген істерін бірдей білген емес.

Ильм Әр-Риджалде қолданылатын арнайы сөздер жинағы

Баяндауыштардың кейіпкерлерін бағалаудың жүйелік әдісі болған жоқ. Ертедегі хадис сыншылары бір ғана риуаятшыны жиі бағалайтын.

Мәселелер туындаған кезде, егер хадис сыншысы баяндаушыға өзінің жеке бағасын ұсынса; дегенмен, оның баяндаушы туралы айтқандары бір жағдайдан екінші жағдайға немесе бір реттен келесі ретке өтуге байланысты. Шындығында, біреу тіпті бір хадисте сыншы екі түрлі пікір білдіретін жағдайларды табады. Тағы бір мәселе, баяндауышты адам басқа адам жасаған немесе айтқан болса, ізгілік пен білімге деген жалпы беделіне байланысты мұндай бағалауға негіз бола алмайтын нәрсе үшін ақаулы кейіпкер деп санауы мүмкін. Алайда, әңгімешілерді тергеуде қолданылатын әдіс бір сыншыдан екіншісіне әртүрлі болды. Бұл мәселені мысалға келтіру үшін Якуб Ибн Шәйбә бірде Яхья Ибн Ма'иннан: «Сіз өз риуаятшыларын Ибн Сириннің жолымен таңдаған ізбасар туралы білесіз бе?» – деп сұрады. – Жок, – деп жауап берді ол басын шайқап.

Жеткізушілерді бағалау әдістемесіндегі саңылаулар

Жеткізушілерді бағалау әдістемесінде бірнеше саңылаулар бар. Біріншісі – бұрмалау (*әт-тәдлис*, араб тілінде: *التدليس*) және бұрмалаушылар (*аль-мудаллисун*, араб тілінде: *الموداليسون*). *Далласа* (араб тілінде: *دالاس*) арқылы, ол кемшілікті немесе кінәні жасыру арқылы алдау әрекетін жасауды білдіреді. Хадис сабағында етістік баяндауыштың тыңдаушыны адастыру үшін есепте болған кемшіліктерді немесе кемшіліктерді жасыру әрекетін білдіреді. Хадистерді бұрмалау тәжірибесі жалпы риуаятшылар (араб тілінде: *الرواة*) арасында қорқынышты түрде кең таралғанына қарамастан, риуаятшылардың (араб тілінде: *الرواة*) бағалауы бойынша жазылған кітаптарда жүзден аспайтын хадистерді бұрмалаушылар сипатталған. Бір-бірінің замандасы болған адамдардың арасында да хадистердің бұрмалауын анықтау қиын болды.

Екіншісі жалған хадистердің көбеюіне әкеліп соқтырады. Үшіншісі – айтушының түсініксіздігі. Егер біз осы құбылысты уақытында байқасақ, хадис ғалымдары хадисті әлсіз деп санайды, егер оның таралу тізбегінде күңгірт деп танылған риуаятшының аты болса. Алайда өлшемшарттарға сүйене отырып, баяндауыштың бұлыңғыр немесе түсініксіз екендігі бір кезеңнен екінші кезеңге және бір жерден екінші жерге шешілді. Төртіншіден, шет аймақтық, бұл өзгеше біржағымдылық немесе жанкештілік.

Кейбір әңгімешілерге деген сенім төмен болды. Бесінші – сезімділікке берілушілік, оның білімге еш қатысы жоқ; бұл көптеген сыншылардың риуаятшылар (араб тілінде: الرواة) мен хадистерге берген бағасын өзгертті. Алтыншы – еліктеу, мұнда риуаятшылардың (араб тілінде: الرواة) жағдайлары мен кейіпкерлерімен таныс емес бірнеше хадис сыншылары өздерінің серіктестерінің пікірлерін және осындай риуаятшылардың (араб тілінде: الرواة) пікірлерін жай қайталады. Жетінші – пікірлердің айырмашылығы ғалымдардың белгілі бір хадис жеткізушілерді бағалауына әсер еткен заңдық және дәйексіз деноминация немесе дәйексіз конфэссионализм (діннің жеке топтарға, бөлек ұйымдарға, мектептерге, діни сенімдерге («конфэссия» (латын тілінде: confessio «мойындау»), немесе «дінге табынушы» – белгілі бір діни ілім аясындағы діннің ерекшелігі, сондай-ақ осы дінді ұстанатын сенушілердің бірлестігі. Мысалы, христиандық конфэссияларда әртүрлі нанымдарды қолданатын шіркеулер әртүрлі конфэссиялар құрайды. Сөздің жалпы мағынасында «конфэссия» арнайы сөзі белгілі бір дін ішіндегі белгілі бір бағыттың мағынасы ұқсас сөз болып табылады. Кейде «деноминация» арнайы сөзімен бірдейленеді). Сегізінші, хадис риуаятшыларына қарсы және жеке көзқарасқа байланысты жалған шағымдарды қамтиды.

Баяндауыштардың жады

Хадисшілер жадты (*дәбт*) екі түрге бөледі. Біріншісі – *әд-дәбт әс-сәдр* (араб тілінде: الضبط الصدر), сөзбе-сөз «кеуде қуысының сақталуы», бұл адамның ойында немесе жүрегінде сақталған заттарды есте сақтау – сақтауды білдіреді, ал екіншісі *әд-дәбт әл-китаб* (араб тілінде: الضبط الكتاب), сөзбе-сөз «жазбаны сақтау», бұл жазбаша түрде жазылған шоттарды есте сақтау және сақтау қабілетін білдіреді. Ауызша жазбаларға қатысты хадис жинаушылар олардың шоттарында кейде қателіктер болатынын білген. Егер жеткізушінің есін жоғалтқан болса, оның есептік жазбасын қабылдауға немесе қабылдамауға келіспеушілік туындайды, кейбіреулері оны қабылдайды, ал басқалары оны қабылдамауы мүмкін. Осы санатқа жататын бір хадисте: «Егер әйел өз қамқоршысының келісімінсіз тұрмысқа шықса, неке бұзылады» делінген. Кейбір хадистер астарлы сөзбен берілген, мұнда кейбір сөздер мәндесім арнайы сөздер-

мен ауыстырылған. Хадис шеберлері жеткізілген оқиғалардың көпшілігі жеткізу барысында өзгеріске ұшыраған деген пікірде. Жазбаша есептік жазбалар сонымен қатар толықтырулар, өшірулер немесе басқа өзгертулер барысында бұзылуы мүмкін. Шындығында, авторлардың туыстары, жақын серіктестері және шәкірттер өздерінің кітаптарын жиі бұзған. Бұл қателік санатын анықтау қиын.

***Иснад* (араб тілінде: *إسناد*) сыны мәтн («мәтн», араб тілінде: *مَتْن*) сынына қарсы**

Біз енді хадистің Құранмен салыстыру арқылы оның шынайы мазмұнын анықтамаймыз. Бұл Пайғамбардың (с.ғ.с.) сахабалары жасаған салыстырудың дәл түрі. Керісінше, хадис сынының әдісі жеткізілім тізбегі мен риуаятшылардың (араб тілінде: *الرواة*) кейіпкерлерін зерттеуге негізделген, ал біз бұл әдістен көп нәрсені шығара аламыз – риуаятшылар (араб тілінде: *الرواة*) мен олардың есептері туралы алдын-ала үкімдер. Хадистер мен оның басқа да баяндамалары мен қиссаларын ғана емес, сонымен қатар пікірлерін, ой-саналары мен әртүрлі түсіндірулерін Құранға қарсы өлшеудегі екіұштылық – мұсылмандарға әсер етіп отырған ақыл-ой сал әулетінің белгісі. Шынында да, Сүннетті (араб тілінде: *السنة*) *ильм әр-ридждәл* (араб тілінде: *علم الرجال*) – жеткізушілерді бағалау ғылымы жаулап алды.

Мен бізге жеткен хадис жинақтарынан бас тартуға шақырмаймын. Қиын мәселе, егер біз қандай да бір кітапты Құранмен салыстыратын болсақ, бұл біздің Құранның түпнұсқалық расталуы үшін нені білдіретінін және тарихи есептер үшін анықтап танылған болуы нені білдіретінін ажырата білудегі кемістігімізді көрсетеді. Құран өзінің түпнұсқалығын оны таратушылардан емес, өз ішінен алады. Осылайша, біз сынға жай ғана хадистің таралу тізбегін (*иснад*, араб тілінде: *إسناد*) емес, оның мәтінін (*мәтн*, араб тілінде: *مَتْن*) алуымыз керек. Хадис мәтінін зерттеуші ғалымдардың әртүрлі үлгікалыптарын тексеру барысында он тоғыз негізгі өлшемшарттардың тізімі келтірілген, егер олар орындалмаса, хадистен бас тартуды талап етіледі. Бұл өлшемшарттар келесідей:

1. Бұл Құранның, дәл дәлелденген Сүннеттің (араб тілінде: السنة) немесе діннің қажетті қағидаларының біріне де қайшы келмеуі керек.
2. Бұл сезімді тәжірибеге және біз бақылайтын әлем туралы білетін нәрсеге сәйкес келмеуі керек.
3. Ол белгіленген ғылыми білімге немесе табиғи заңдарға қайшы келмеуі керек.
4. Бұл қарсы түйсікті болмауы, даусыз дәлелдемелермен немесе қалыптасқан тәжірибемен қайшы келмеуі керек.
5. Ол медицина, астрономия және сол сияқтылардағы қалыптасқан ғылыми білімге қарсы келмеуі керек.
6. Мұны Пайғамбар (с.ғ.с.) белгілеген шешендік үлгікалыптарына сәйкес келмейтін әлсіз тілтанымдық мәнер белгілемеуі керек. Сондай-ақ, ол Пайғамбардың (с.ғ.с.) көзі тірісінде айналымда болмаған арнайы сөздерден аулақ болуы керек.
7. Бұл ислам заңдарына сәйкес келмейтін азғындық әрекеттерді насихаттамауы керек.
8. Оның құрамында ырымшылдық немесе мағынасыздық болмауы керек.
9. Ол белгілі бір мәзһабқа, ұйымға немесе тайпаның ұстанатын қағидаларына жақын болмауы керек.
10. Ол нақты орнатылған тарихи мәнбілер және оқиғалармен немесе осындай оқиғалар мен олардың болған уақытын тексеру үшін осы саланың мамандары мойындаған археологиялық дәлелдемелерге қайшы келмеуі керек.
11. Ол тек бір-екі адамның атынан көпшілік алдында куә болған маңызды оқиғаларды баяндамауы керек.
12. Бұл илаһи қасиеттерге қатысты негізгі исламдық ілімдерге қайшы келмеуі керек – Құдайдың сипаттарына негізделінуі керек; сол сияқты, Құдайдың құрметті елшілері туралы ақылға қонымды түрде айтылатын нәрселерге қатысты негізгі ислам іліміне қайшы келмеуі керек.
13. Ол кейбір ұсақ-түйек іс-әрекеттер үшін орасан зор сыйақы уәде етуі немесе кішігірім қылмыс үшін қатаң жазамен қорқытпауы керек.
14. Баяндауыш қарастырылып отырған оқиғаны жеке-жеке табудан ұтпауы керек және оны қандай-да бір сыртқы әсермен байланыстырмауы керек.

15. Ол өткен діндерден немесе өркениеттерден алынған ілімдік немесе пәлсапалық ілімдерге сенуді насихаттамауы керек.
16. Хадистің мәтінінде немесе жеткізу тізбегінде заңсыздық немесе елеулі әлсіздік болмауы керек.
17. Мұны жетекші сахабалар қабылдамаған немесе олардың арасында дау туындамаған болуы керек.
18. Есепті белгілі бір баяндаушыға бергеннен кейін, бұл баяндаушы оны байланыстырғанын жоққа шығармауы керек.
19. Ол ешқандай қателіктер мен толықтырыларсыз түпнұсқадағы сөздермен жіберілген болуы керек.

Кім тек Құранмен жүрушілерді жақтаушылардан болмаса, мен өз әріптестерімді және барлық ислам құқығы мен жазбаша дәстүр ғылымдарының шәкірттерін осы әдістемені оқып, үйретуге, оны байытып, белгілі бір түрде қалыптауға шақырамын және осылайша «жалғыз Құранға» арқа сүйейтіндерге тосқауыл қоямын. Қазіргі заманғы деконструкцияшыл («деконструкция» (латын тіліндегі *de-* «жоғарыдан төменге» сөз алдына жалғанатын қосымша; «кері қарай» + *constructio* «құрылыс»; «мәнін түсіну») қазіргі заманғы пәлсапа мен өнердің тұжырымдамасы, таптаурынды жою немесе жаңа мәнмәтінге қосу арқылы түсінуді білдіреді) ойлар тұрғысынан, хадис зерттеушілері «хадис ғылымдары» академиялық зерттеудің кең шеңберінің бөлігі және бөлшегі болудан гөрі өздері үшін әлем болып табылады деген жаңсақ түсінікті қайта қарастыруы керек. Хадис ғылымына қатысты көзқарас заңнама мәселелерінің кең шеңберінде әрбір баяндау мәтінін мұқият қарастыратын біртұтас болуы керек. Пайғамбарлық *Сүннет* (араб тілінде: النبوة السنة) Құранға ажырамас түрде екеуінің арасында қайшылықтар мен қарсыластықтардың болмауына байланысты болуы керек.

Автор

ТАҒА ЖӘБІР ӘЛ-ӘЛУӘНИ (1935-2016 жылдар) – Әл-Әзһәр университетінің түлегі және халықаралық деңгейде танымал ислам ғалымы және исламдық құқықтық теория, құқықтану (фиqh, араб тілінде: *الفقه*) және *усуль әл-фиqh*, яғни «Заң ғылымының негіздері», араб тілінде: *أصول الفقه*) салаларының білгірі. Ол көптеген еңбектердің авторы болды. ИЫҰ-ның (Ислам Бінтымақтастығы Ұйымы) Ислам Фиqh Академиясының мүшесі және АҚШ-тың Вирджиния, Эш-бёрн қаласындағы Кордоба университетінің президенті болды.

Ескертулер

1. Бас әріппен және көлбеу қаріппен жазылған кезде (Сүннет, араб тілінде: السنة) бұл сөз Пайғамбарымыздың (с.ғ.с.) сөздері мен іс-әрекеттеріне қатысты хадистердің барлық құрамына жатады, мұсылмандар өздерінің сарамандық өмірлерінде үлгі ретінде қарастырылады. Кіші әріппен және сәйкестендірілмеген (Сүннет, араб тілінде: السنة) болған кезде бұл сөз Пайғамбардың (с.ғ.с.) белгілі бір отырыста көрсеткен нақты мысалын білдіреді. Мысалы, сол қолмен емес, оң қолмен тамақтану әрекетін «Сүннет» деп атауға болады. Соңында, кіші әріппен және көлбеу қаріппен (Сүннет, араб тілінде: السنة) келтіргенде, бұл сөз араб сөзіне қатысты немесе сөздің астарындағы ұғымға қолданылады.
2. Тұжырымдама (*мәфһүм*, араб тілінде: مفهوم) мен техникалық арнайы сөздің (*мусталах*, араб тілінде: مُصْطَلَح) арасындағы айырмашылықтар өте аз, бірақ маңызды. Тұжырымдама бірнеше түрлі тәсілдермен көрсетілуі мүмкін анықтамамен немесе кейде жосықтық анықтама деп аталуына байланысты. Техникалық арнайы сөз, керісінше, байланысты сөздердің нақты жиынтығынан тұратын неғұрлым қатаң анықтамамен байланысты.

ХИОИ-қысқаша кітаптар топтамасы – оқырмандарға түпнұсқаның мазмұны туралы негізгі түсінік беру үшін жинақталған түрде жазылған Институттың негізгі басылымдарының құнды жинағы.

Тепе-теңдікті қалпына келтіру: Құранның беделі және Сүннеттің мәртебесі Сүннеттің исламдағы орнын және оның Құранға деген көңілді байланысын зерттейді. Пайғамбарға (с.ғ.с.) еліктеуге арналған мақтауға тұрарлық ниет пен күш-жігерді ескере отырып, шығарма ауызша және жазбаша дәстүрлерді дамытудың нәзік мәселесін, есептердің шынайылығын, риуаятшылардың (араб тілінде: الرواة) мінезін және т.б. тексеретін қажырлы жұмыстарға қарамастан ғалымдар тап болған мәселелерді қарастырады және Пайғамбардың (с.ғ.с.) өмірінің, сөздері мен іс-әрекеттерінің қарапайымдылығы мен айқындығын тудыратын әңгімелер жиынтығының үнемі өсіп отыратын күрделілігі, дамып келе жатқан ақпарат шытырманьы. Автор Сүннетті жинап алғаннан кейін, мұсылман қауымы Құран Кәрімді Пайғамбардың (с.ғ.с.) істегендері туралы риуаят етіп, елемей, мұндай әңгімелер Құранды «қамтыды» деген сылтаумен бастады, ақырында исламдық заң ғылымдарының мәтіндері Құранды да, Сүннетті де үнсіз қамтыды деген сылтаумен исламдық фикһтың пайдасына *Сүннет* риуаяттардан бас тартты.

Бұл еңбек екі адамның арасындағы қарым-қатынасты қалпына келтіру мақсатында жазылған. Яғни, Пайғамбарлық *Сүннет* Құранмен ажырамас түрде екеуінің арасында қайшылықтар мен қақтығыстардың болмауына, хадистің қате қолданылуы мен теріс пайдаланылуына жол бермеуге, жаңа заманның талаптары мен сын-қатерлеріне сай болуы керек.

